

TANULMÁNYOK

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból 1920–1922

Az első világháború idején mintegy 2 millió osztrák-magyar katona esett orosz fogságba. Annak ellenére, hogy a Szovjet-Oroszországgal kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében a háború alatt kb. 700 ezer ember tért haza Oroszországból, 1918 végén még mindig több mint 1 millió osztrák-magyar hadifogoly tartózkodott az egykori cári birodalom területén. Közülük sokan már sohasem térhettek vissza hazájukba.* A Monarchia összeomlásával és Keleti Hadseregének visszavonásával a szervezett hazatérés lehetősége lezárult egykori polgárai előtt.

A szocialista forradalom az általános szabadság nevében szabadnak nyilvánította ugyan az oroszországi hadifoglyokat és megszüntette őrizetüket, ezzel együtt azonban központi ellátásukat is. Ez az intézkedés súlyos helyzetbe hozta az érintetteket, hiszen egy polgárháború dúlta, gazdaságilag és közigazgatási szempontból összeomlott, hatalmas kiterjedésű országban maguknak kellett gondoskodni megélhetésükről és hazajutásukról. Sokan beálltak a Vörös Hadseregbe, ahol valamilyen ellátást, ruházatot kaptak, és fegyvert, amellyel megvédehették magukat. Titokban abban reménykedtek, hogy alakulatukat Oroszország európai területeire vezénylik, ahonnan szökve, vagy a hadsereg tagjaként, zárt rendben hazajuthatnak. Mások a maguk szakállára vágtak neki a mérhetetlen és veszélyes útnak, hogy elérjék a nyugati határokat. Helyzetüket nehezítette, hogy mivel sem az antant, sem a volt központi hatalmak nem ismerték el a szovjet kormányt, s a forradalom első éveiben az sem kívánt hivatalos kapcsolatot teremteni velük, a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területeken nem voltak olyan missziók, amelyek a hazavándorló hadifoglyokat összegyűjtötték, élelmezték és továbbirányították volna. A hazatérők szervezett hazaszállításáról csak 1920-ban indultak meg az érdemi tárgyalások a szovjet kormány és az érdekelt államok képviselői között.

Józsa Antal több osztrák és szovjet kiadványt, illetve statisztikai forrást összevetve 2 100 000-ben jelöli meg csak az orosz fogságba esett monarchiabeli katonák számát. A hadifogságban kb 8000 osztrák-magyar tiszt és 470 000 katona halt meg. *Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. Bp., 1970. 92-96. o.*

*A Szovjet-Oroszországgal kötött kölcsönös hadifogolycseré-egyezmény
és a magyar hadifoglyok Oroszországból való szervezett hazaszállításának
megkezdése, 1920 február–1920 május*

1920 elejére, amikor az antant fogságában volt magyarok nagy részének hazatelepítése már befejeződött,¹ az Oroszországban lévő mintegy százezer magyar hazaszállításáról még csak meg sem kezdődtek a tárgyalások. Jungerth Mihály, a Külügyminisztérium hadifogolyügyi osztályának vezetője – az 1920. január 28. és február 6. közt a hadifogoly-kérdésben folytatott bécsi tárgyalásokról szóló jelentésében – az oroszországi magyar hadifoglyok helyzetével kapcsolatban figyelmeztette a Szovjet-Oroszországgal való kapcsolatok felvételétől húzódozó magyar kormányt: „A tényleges állapot az, hogy Szovjet-Oroszországban, Túrkesztánban és Szibériában levő hadifoglyaink a vörösök kezében vannak, és ezek sorsára sem az entente, sem a neutrálisok befolyást nem vehetnek, segélyezésük vagy hazaszállításuk tehát teljesen ezek hatalmán kívül esik. Az egyetlen segítők jelenleg csak a vörösök lehetnek.”

Jelentésében utalt arra, hogy a németek és az osztrákok már megpróbálták a szovjet kormánnyal érintkezésbe lépni hadifoglyaik hazaszállítása érdekében. Jungerth Mihály véleménye szerint Magyarországnak is keresnie kell valamilyen módot, hogy e célból a szovjet hatóságokkal kapcsolatot teremtsen.²

A javaslat annál is inkább indokolt volt, mivel a moszkvai jelentések szerint igen sok hadifogoly érkezik Szibériából Oroszországba, ahol őket sem ruházni, sem élelmezni nem tudják. Ezért a szovjet hatóságok sürgős hazaszállításukról szeretnének gondoskodni, ami, tekintettel a folyó lengyel-szovjet háborúra, Németországon keresztül volna lehetséges. Egyrészt ezért, másrészt azért, mert a hadifogolycseréről folytatott tárgyalások kitűnő alkalmat jelentettek Szovjet-Oroszország számára a diplomáciai elszigeteltségből való kilépésre, a szovjet Külügyi Népbiztosság azzal az ajánlattal fordult többek közt a magyar kormányhoz, hogy hajlandó a hadifoglyok kölcsönös hazatelepítéséről tárgyalni, abban az esetben, ha a kormány garantálja a Magyarországon levő orosz hadifoglyok hazabocsátását és engedélyezi egy szovjet misszió Budapestre küldését.

A szovjet ajánlattal kapcsolatban a Minisztertanács 1920. március 14-i ülésén gróf Somssich József külügyminiszter kifejtette, hogy véleménye szerint nem szabad elzárkózni az oroszok által ajánlott tárgyalásoktól, amelyek lehetővé tehetik azt, hogy a magyar hadifoglyok Szibériából még 1920-ban orosz költségen legalább az ukrán, vagy a lengyel határig jöjjenek. „Ez – érvelt a külügyminiszter – eltekintve azon áldozatok megmentésétől, akik a további fogság alatt pusztulnának el, kb. 5 milliárd korona megtakarítást jelentene.” A továbbiakban ismertette minisztertársaival, hogy a német-szovjet hadifogolycseré-egyezményt már megkötötték,³ és a jelentések szerint Ausztria ez irányú tárgyalásai is hamarosan befejezést nyernek. „Magyarország ezek után aligha állhat arra az álláspontra, hogy

1 A magyar hadifogoly-hazaszállítás szervezetről és az antant fogságában levő magyarok hazahozataláról l. bővebben: *Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Haditörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1984., 3. sz., 475–494. o.

2 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Külügyminisztérium (a továbbiakban: Küm.) K. 73. 58. tétel 2311/1920. alapszám, 3166/1920. ikt. szám.

3 A Nemzetközi Vöröskereszt közvetítésével létrejött szovjet-német kölcsönös hadifogolycseré-egyezményt 1920. március 12-én írták alá. OL Küm. K. 73. U. a.

az orosz kormány meghatalmazottjának ajánlatát visszautasítsa. Ha a kormány nem akarja magára vállalni azt a morális felelősséget, hogy ezren és ezren pusztuljanak el a további fogságban. Meg kell próbálni a Litvinov által feltárt kapun hazahozni őket.” – foglalta össze a Külügyminisztérium álláspontját a kérdésről gróf Somssich.⁴

A Minisztertanács 1920. március 24-i ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a volt orosz birodalom területén levő magyar hadifoglyok hazaszállítása céljából a szovjet kormány képviselőivel tárgyalásokat kezdjenek.⁵

A Népbiztosok Tanácsának meghatalmazottja, Maxim Litvitov és a magyar kormány képviselője, Jungert Mihály külügyminisztériumi osztálytanácsos által vezetett megbeszélések eredményeként 1920. május 29-én megállapodás született a két állam közötti kölcsönös hadifoglycseréről.

Az egyezmény, amelynek előfeltételeként Magyarországnak vállalnia kellett, hogy Oroszország ellen sem a polgárháborúban, sem más országokkal vívott háborújában – itt elsősorban a Lengyelországgal folyó háborúra gondoltak – sem direkt, sem indirekt módon nem vesz részt, így szól:

„1. *Az orosz hadifoglyok és polgári személyek hazaszállítása Magyarországról*

A m. kir. Kormány kötelezi magát, hogy a még Magyarország területén levő összes, Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna területére való hadifoglyot és polgári személyt visszaengedi hazájukba és ezeket Magyarország határáig szállítja.

Az egykori cári birodalomnak azokat a polgárait, akik nem a mai Szovjet-Oroszország vagy Szovjet-Ukrajna területéről származnak, de oda akarnak menni, a m. kir. Kormány nem akadályozza ebben.

Az orosz hazatérők továbbszállítása érdekében Magyarország Németországgal és Ausztriával kapcsolatba lép.

Annak érdekében, hogy valamennyi hadifogoly és polgári személy a hazatérésről tudomást szerezzen, a m. kir. Kormány ezeket az egész országban közzéteszi.

2. Mindazok a személyek visszatérhetnek, akiket súlyos büntett miatt szabadságvesztésre ítélték. Büntetésük letöltése után azonban ezeket is el kell engedni.

3. Az orosz hazatérőket a m. kir. Kormány költségén, magyar szállítóeszközökkel a szovjet kormány által kijelölt határátkelő helyre kell szállítani.

4. *A magyar hadifoglyok szállítása Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna európai és turkesztáni területeiről.*

A szovjet kormány kötelezi magát, hogy azokat a magyar hadifoglyokat, akik Magyarország meg nem szállt területén honosak, hazabocsátja és egy határállomásra, illetve egy kikötőbe szállítja. A szovjet kormány az országban kihirdeti, hogy a magyar hadifoglyokat elbocsátják és a határra szállítják.

5. A magyar hadifoglyok szállítása Oroszországban a szovjet kormány költségén történik, szovjet szállítóeszközökkel. Más szállítóvonalak megnyitásáig a magyar hazatérőket – a németekkel együtt – az észti és a finn határra szállítják.

6. A magyar hazatérők ellátása orosz területen a szovjet kormány költségén történik anélkül, hogy erről (a két ország közt – B. A.) elszámolás történne.

4 OL Küm. K.73. 42. tétel, 18.287/1920.

5 OL Küm. K.73. 13. tétel, 11.937/1920.

7. A magyar hadifoglyok és polgári internáltak evakuálása a magyar hadifoglyok szervezetének bevonásával az orosz központi szervek útján történik.

A szovjet kormány gondoskodik arról, hogy olyan fontosabb központokban mint Moszkva, Omszk, Tomszk, Orenburg, Taskent stb. jól működő evakuáló szervezetek állítsanak fel.⁶

Ez a szerződés nagy jelentőségű volt a magyar hadifoglyok hazaszállításának szempontjából, mert Oroszországból, ahol a legnagyobb számban voltak magyar hadifoglyok, a hazatérés addig spontán, legjobb esetben a központi szervek jóváhagyásával, de nem azok szervezésében folyt. A különböző fogolytáborokból a „maguk szakállára” útnak indulók az élelem, a pénz, a szállítóeszközök hiánya miatt gyakran megállásra, vagy éppen visszafordulásra kényszerültek. Másoknak a polgárháborús viszonyok miatt kellett megszakítaniuk útjukat, nem egyszer kerülve életveszélybe a különböző politikai beállítottságú hadseregek, nacionalista bandák, vagy csak egyszerűen fegyverhez jutott rablósapatok közt kóborolva. Akik pedig eljutottak a határig, hiába próbálták útjukat a románok által megszállt Bukovinán keresztül folytatni Magyarországra felé – gépfegyvertűzzel kergették vissza őket. Mások, akik Lengyelországon keresztül utaztak volna haza, a határon folyó harcok miatt voltak kénytelenek várakozni, minden ellátás nélkül várva a kedvező alkalmat, hogy átcsúszhassanak a frontvonalon, kitéve annak a veszélynek, hogy bármikor visszaszállíthatják őket az ország belsejébe.⁷ Éppen a folyó lengyel-szovjet háború miatt volt szükség arra, hogy a magyar hazatérőket ne a rövidebb szárazföldi úton, Lengyelországon át, hanem a balti kikötőkből tengeren, majd Németországon és Ausztrián keresztül, kerülő úton szállítsák haza. Bár az út így hosszabb volt, de mindenképpen kényelmesebb és biztonságosabb. Ezt bizonyítja az is, hogy a lengyel-szovjet háborút 1920 októberében lezáró rigai egyezmény megkötése után sem emelkedett a Lengyelországon át hazatérőknek a háború alatt erősen lecsökkent száma.

A Szovjet-Oroszországban levő hadifoglyok segélyezését és hazatelepítésének gyakorlati lebonyolítását a Nemzetközi Vöröskereszt és a Népszövetség vállalta magára.⁸

⁶ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Magyar hadifoglyok a két világháborúban c. gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf. gy.), a stettini fogadó bizottság iratai (a továbbiakban: Stettin) szn./1920.

Kirchner Sándor: Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tanulmányok, visszaemlékezések gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy./2081.)

⁷ A Szovjet-Oroszországból Galicián és Lengyelországon át történő hazatérésről, s az oda kiküldött magyar fogadó bizottságok munkájáról l. részletesebben: *Bonhardt Attila*: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. Magyar hadifoglyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában. HK 1994., 2. sz., 29–70. o.

⁸ A Népszövetség Tanácsa 1920. április 11-i ülésén az Oroszországban lévő különböző nemzetiségű hadifoglyok hazaszállításának megszervezésével és lebonyolításával *Fridtjof Nansen*, az ismert sarkkutatót bízta meg. A költségek fedezéséhez a semleges és az antant államok pénzbeli hozzájárulását kérték. 1920. augusztusában *Nansen* egy Londonba összehívott értekezleten tájékozódott arról, hogy az egyes államok milyen áldozatot hajlandók vállalni a hazaszállításához szükséges pénz előteremtése érdekében. Az értekezleten Svédország 35 ezer, Norvégia 35 ezer, Dánia 35 ezer, Hollandia 45 ezer, Svájc 48 ezer, Franciaország 115 ezer, Nagy-Britannia 227 ezer, Olaszország 85 ezer fontot, az Amerikai Vöröskereszt pedig 1 millió dollárt ajánlott fel a célra. Ily módon tekintélyes alap gyűlt össze, amelynek egy részét hitelként a hazaszállításban leginkább érintett államok rendelkezésére bocsátották. Így kapott Magyarország is 200 ezer angol fontot 6%-os, öt éven belül – azaz 1926. január 1-jéig – törlesztendő nemzetközi kölcsönként. A hitelezett összeg feletti rendelkezési jogot azonban nem kapták meg a különböző nemzeti kormányok, ezt *Nansen* tartotta fenn magának. Ezekből kívánta fedezni a hadifoglyok Oroszországból való hazaszállításának költségeit, elsősorban a tengeren át való szállításukhoz használt hajók bérét. 1922 júliusáig 280 hajónyi volt hadifoglyolt a Balti- és a Fekete-tengeren jó részt a *Nansen*-féle bizottság költségén.

OL Küm. K.73. 40. tétel, szn./1921.

A hadifoglyok átadása általában az észtországi Narvában és Baltischportban (ma: Paladiski), valamint a lettországi Rigában a Nemzetközi Vöröskereszt által fenntartott és vezetett átvevő táborokban történt. Minthogy ezek a táborok a Vöröskereszt irányítása alatt álltak, s magyar küldöttek ott nem tevékenykedtek – amit gyakran panasztak hazatérőink –, működésükről nincsenek pontos adataink. Csupán a németországi magyar fogadó állomások anyagában fennmaradt iratok – jobbra a hazatérő hadifoglyokkal felvett jegyzőkönyvek – alapján alkothatunk vázlatos képet e táborok működéséről.

Az átvevő táborok élelmezéséről a Nemzetközi Vöröskereszt berlini központja gondoskodott. A hadifoglyokat átvételük után azonnal megfürdették és fertőtlenítették. Narvában – amelyről általában hatalmas, jól berendezett táborként emlékeznek meg – modern fertőtlenítő központ állt rendelkezésre. Bár akadtak olyanok is, akik úgy nyilatkoztak róla: „A narvai tábor hiányos berendezésű. Az étkezés nincs ellenőrizve, s megtörtént, hogy egyesek többször ettek, míg másoknak nem jutott. A legénység nem helyezhető el teljes mértékben kőépületekben, hanem sátorban éjjeleznek, amely nagyon hűvös, sokan meghűlnek.”⁹ De az ilyen vélemények a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem voltak jellemzőek. A fogságban töltött évek nélkülözései után a fürdő, „a kitűnő étkezés” és a közeli hazatérés tudata inkább elégedettséggel töltötte el az embereket.

Ugyancsak elégedettek voltak a hazatérők a Nemzetközi Vöröskereszt által 1920 októberében berendezett rigai átvevő táborral, amely „mindenütt a legjobb benyomást” tette. A fogadás, a dezinficiálás és az élelmezés Rigában is a narvaihoz hasonlóan történt. Egy jelentés mindezekon kívül külön kiemelte, hogy „napozásra és játékra nagy, gyepes udvar áll rendelkezésre. Szórakozásra pedig az amerikai ifjak szórakozó termei, ahol zenélhetnek, sakkozhatnak, teázhatnak, táncestélyeket, koncerteket rendezhetnek.”¹⁰

A behajózás előtt igyekeztek a hadifoglyokat Európa megváltozott politikai térképe szerint szétválogatni, ezért 1920 augusztusában egy, a trianoni békeszerződés után Magyarország határait pontosan megjelölő atlaszt küldött a Honvédelmi Minisztérium Narvába „a hazatérő hadifoglyok regisztrálásának lehetővé tétele végett”.¹¹ Később a hazatérők javaslatára magyar újságokkal is ellátták az átvevő táborokat.

OL Küm. K.73. 42. tétel, 1012.a.sz.; 11.278/1920.ikt. sz.

OL Küm. K.73. 56. tétel, 23.120/1923.

OL Küm. 3. tárgyi dosszié, a Min. biz.- a hdf. ügyek intézésére, 1920. november 28. ülésének jegyzőkönyve.

Kirchner Sándor: i. m. 173–174., 194. o. A Nansen-féle bizottság a hadifoglyok hazaszállításának megszervezésén és lebonyolításán kívül a még Oroszországban levők segélyezésével is foglalkozott. E célból jött létre 1920 őszén Berlinben az un. Nansen-Hilfe, amelynek a célja az volt, hogy az oroszországi hadifoglyokat ruhaneműk, élelem, gyógyszerek és szeretetadományok küldésével támogassa. A Nansen-Hilfe elnöke maga Nansen, helyettese Wattenwilt, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini titkára, tagjai az oroszországi hazaszállításban érdekelt államok: Szovjet-Oroszország, Németország, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia stb. voltak. Az 1920. és 1922. közt a magyar kormány által a Nansen-Hilfe útján az oroszországi hadifoglyoknak nyújtott kb. 1 millió 800 ezer német márkáról (7,2 millió korona), valamint egyéb segélyekről részletes kimutatások találhatóak: OL Küm. K.73. 42. tétel 35.097/1920.; OL Küm. K.73. 3 tárgyi dosszié, Min. biz. a hdf. ügyek intézésére 1922. február 8-i ülésének jegyzőkönyve; OL Küm. K.73. A Jungerth-misszió iratai 755/1922., 996/1922.; OL Küm. K.73. 40. tételsz./1921.

9 HL Hdf.gy. Stettin 32/1920.

10 OL Küm. K.73. a Jungerth-misszió iratai 156/1921.

11 OL Küm. K.73. 13. tétel. Bécsi informálás és tárgyalás, 3., 35. és 39. jelentés.

A magyar hadifoglyokat német sorstársaikkal együtt a Vöröskereszt által bérelt hajókon szállították át a balti kikötőkből Stettinbe, ahonnan vasúton folytatták útjukat Németországon keresztül Ausztria felé.

*A magyar hazatérők átszállítása Németországon,
a németországi magyar hadifogoly-fogadó bizottságok felállítására,
1920 május–1920 december*

Miközben folytak a magyar-szovjet hadifogolycserével kapcsolatos tárgyalások, Jungerth Mihály megbeszéléseket folytatott a német Birodalmi Hadifogolyügyi Hivatal képviselőivel a magyar hazatérőknek Németországon át való szállításáról. A tárgyalások során a német fél hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Németországon át utazó magyarok ételmezési és szállítási költségeit megelőlegezze abban az esetben, ha Magyarország 15 millió márkát deponál biztosítékként egy német banknál. E feltételt azért szabta a német kormány, mert nem bízott a volt Monarchia utódállamainak fizetőképességében, s ezért „az egyes nemzeti államokkal semmiféle elszámolásba nem akart belemenni”. Ezzel szemben Jungerth Mihály azt javasolta, hogy az elszámolás a két ország közt ne közvetlen úton, hanem a Nemzetközi Vöröskereszt közbeiktatásával történjék. Az elgondolás szerint Németország a magyar hadifoglyok hazaszállítáásával kapcsolatos követeléseit a Nemzetközi Vöröskeresztől kérné, amely nemzetközi tekintélyével és súlyával megfelelő biztosítékot nyújtana kiadásai megtérítésére. Magyarország pedig ez utóbbi számlájára helyezne el megfelelő, de a németek által kértnél kisebb összegű letétet.¹² Végül is a német megbízottak elfogadták a javaslatot, amelynek alapján 1920. május 8-án aláírták a magyar hadifoglyok Németországon át történő hazaszállításáról szóló egyezményt, amely így hangzott:

„1. A német kormány hajlandó, amennyiben a német hadifoglyok szállítását nem hátráltatja, a német hadifoglyok oroszországi átvételekor a magyar hadifoglyokat is átvenni, és ezeket a magyar kormány költségén Passauig vagy egy másik, később meghatározandó kilépő állomásig szállítani. Az egyénileg utazók a fenti alapelvek szerinti elbánásban részesülnek.

2. A magyar hazatérők ellátása Németországon való átszállításukkor a Nemzetközi Vöröskereszt útján történik.

3. A magyar kormány kötelezi magát arra, hogy a magyar hadifoglyok szállításával és ellátásával kapcsolatos költségeket megtéríti a Nemzetközi Vöröskeresztnek.

4. Biztosítékkul a német kormány költségeinek fedezésére a m. kir. Kormány a Mendelsohn és társa bankház útján a genfi Pictet és társa banknál egy összeget helyez letétbe a Nemzetközi Vöröskereszt számára.¹³

5. A német kormány által átvett hazatérők ruházatáról a magyar kormány gondoskodik.

¹² Uo.

¹³ A magyar kormány 5 millió márkát helyezett letétbe a magyar hazatérőknek németországi szállítása és ételmezése céljából a Nemzetközi Vöröskereszt javára. OL Küm. K.73. 13. tétel, 15./1., 26./1., 12.234.; 42. tétel, 41.801-sz.

HAZATÉRÉS AUSZTRIÁN ÉS NÉMETORSZÁGON

KERESZTÜL

6. A m. kir. Kormány kész arra, hogy valamennyi magyar területre lépő német hazatérőt egy, Németország területén kijelölt határátlépő állomásra szállítja, és Magyarországon ellátja térítés ellenében.

7. Ruházatukról a német kormány gondoskodik.”¹⁴

A Honvédelmi Minisztérium 36/hdf.a. osztálya által a megállapodáshoz fűzött magyarázat szerint „a szerződés 2. pontja úgy értelmezendő, hogy a német hatóságok adják az élelmezést, de a Nemzetközi Vöröskereszt téríti meg annak költségeit a német kormánynak (a magyar kormány által – B. A.) a Vöröskeresztnek átutalt letétből”.

A német-magyar egyezmény megkötése után, valamint a Szovjet-Oroszországgal folyó és a befejezésükhöz közeledő tárgyalások alapján Bászél Aurél alezredes¹⁵ a Honvédelmi Minisztérium 1920. május 21-én kelt 229/hdf.a. számú parancsára utasította a fedkirchi fogadó állomáson Gunde Géza főhadnagyot,¹⁶ hogy a francia hadifogoly-szállítások befejezése után fogadó állomását helyezze át az osztrák-német határ ausztriai oldalán fekvő Schärdingenbe. Az utasításból kiderül, hogy Schärdingenben június 1-jével egy új osztrák fogadó állomást is felállítanak, míg Passauban a határ német oldalán, ahová Gunde főhadnagynak a Honvédelmi Minisztérium május 16-i parancsa szerint települnie kellett volna, továbbra is működik egy korábban berendezett osztrák fogadóállomás.¹⁷

Gunde főhadnagy véleménye szerint a feldkirchi fogadó állomást Schärding helyett Passauga kellett volna áthelyezni, „mert a Németország felől jövő kisebb szállítmányok ott rakatnak át.” Javaslatát többször is megismételte.¹⁸ Mivel a hadifoglyok szállításáról szóló német-magyar egyezmény nem jelölte meg pontosan, hogy hol történjék az átadás, Gunde főhadnagy felterjesztéseit a minisztérium azzal utasította vissza, hogy „az állomás mindaddig Schärdingenben marad, amíg el nem dől, hogy a hadifoglyok végleges átadására Schärdingenben vagy Passauban kerül sor”.¹⁹

Úgy látszik végül is megszületett a végleges megállapodás, mert 1920. július 6-án Gunde főhadnagy parancsot kapott, hogy a magyar fogadóállomást azonnal helyezze át Schärdingből Passauga.²⁰

A magyar hazatérők útját Stettinből Passaugig egy 1920. december 22-én Berlinben kiadott rendelkezésből ismerjük, amely a nem birodalmi német hazatérőknek Oroszországból a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt Németországon keresztül történő hazaszállítását szabályozza.

14 HL Hdf.gy. Schärdingi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Schärding) 261/1920.

15 *Bászél Aurél* alezredes 1919 októbere óta hadifogolyügyi összekötő tisztként működött a Magyar Hadügyminisztérium Bécsi Meghatalmazottja mellett. Feladata a Hadügyminisztérium, valamint a hadifogolyügyekben illetékes osztrák hatóságok és az utódállamok bécsi hadifogolyügyi kirendeltségei közt az összekötötés fenntartása, továbbá az Ausztria területén működő magyar hadifogolyfogadó bizottságok tevékenységének összehangolása, irányítása volt.

16 *Gunde Géza* főhadnagy, később százados, a Svájc felől – főleg francia fogságból – hazaérkezők fogadására a svájci-osztrák határra kirendelt feldkirchi fogadó bizottság vezetője. A feldkirchi fogadó bizottság tevékenységéről lásd bővebben: *Bonhardt Attila*: A magyar hadifoglyok hazaszállításának az első világháború után, HK 1984. 3. sz., 475–494. o.

17 HL Hdf.gy. A feldkirchi fogadóbizottság iratai. (a továbbiakban: Feldkirch) 215., 223/1920., iktatókönyv.

18 HL Hdf.gy. Schärding 222., 233., 268/1920. iktatókönyv.

19 HL Hdf.gy. Schärding 268/1920. iktatókönyv.

20 HL Hdf.gy. Ua., Bécsi katonai misszió, 77/1920. sz. napiparancs.

A rendelet kimondta, hogy a Keleti-tengeren Oroszországból Stettinbe érkező nem birodalmi német hadifoglyok, polgári internáltak és a hozzájuk tartozó gyermekek és asszonyok a Vöröskereszt védnöksége alatt állnak. Továbbításuk az alábbiak szerint történt:

1. valamennyi lengyel hazatérő a Stettin-Krenz,
2. valamennyi csehszlovák és román hazatérő a Stettin-Bodenbach,
3. valamennyi egyéb (osztrák, magyar, jugoszláv stb.) hazatérő a Stettin-Berlin-Lipcse-Hof-Regensburg-Passau útvonalon.

A stettini hatóságok utasítást kaptak, hogy a Bodenbachba és Passaubába menő hazatérők irányítása külön szerelvényeken, zárt szállítmányokban történjen. A stettini vasúti igazgatóság a fenti transzporok továbbítására egy külön menetrendet dolgozott ki.

A berlini rendelet kötelezte a határátkelő helyeken tevékenykedő idegen kirendeltségeket, hogy a Stettinben, az ottani vöröskeresztes szervek segítségével név szerint összeállított szállítmányokat átvegye, azaz megtiltotta, hogy a transzport-névsorba bejegyzettek közül bárkinek az átvételét is megtagadják.²¹

A hazatérőknek az úton való élelmezéséről az egyes nagyobb állomásokon felállított élelmezési pontok gondoskodtak. A nagyobb, zárt transzportokban szállításra kerülők az indulás előtt Stettinben, majd Lipcsében és Hofban kaptak enni. Regensburgban teát vagy kávé mérték ki közöttük. Passauban az osztrák irányító állomás gondoskodott saját költségén a hazatérők ellátásáról. Ugyan így jártak el a kisebb csoportokban utazókkal is, avval a különbséggel, hogy mivel ezek nem célforgalmú szerelvényekkel, hanem menetrendszerű vonatokkal indultak Stettinből, s így be kellett utazniuk Berlinbe és csak onnan folytathatták útjukat a határ felé; ezért ők a Berlin-Pankow pályaudvaron felállított élelmező állomáson is kaptak ételt.²²

A német hatóságok gondoskodtak a szállítmányok kíséréséről, egyben őrzéséről is. A szállítmánykísérők feladata volt annak megakadályozása, hogy olyan személyek utazzanak a szállítmánnyal, akik neve nem szerepel a transzportlistán, nehogy valaki illetéktelenül a hadifoglyok közé vegyülve ingyen utazhasson és fizetés nélkül jusson ellátáshoz. A kíséret természetesen azt a célt is szolgálta, hogy a baloldali agitátorok ne tudjanak a vonatról menet közben leszállva Németországba bejutni vagy pedig az úton a szállítmány közé keveredve más országba utazni.

Az utasítás felhívta az illetékes hatóságok figyelmét, hogy a folyamatos ellátás és a kísérők szabályszerű leváltása érdekében a szállítmányt a következő állomásnak

21 Erre a kikötésre azért volt szükség, mert gyakran előfordult, hogy olyan hadifoglyok, akik a fogságból orosz feleséggel és gyerekekkel tértek haza, a határon kijelentették, hogy házasságuk tulajdonképpen érvénytelen, mert nekik már otthon van feleségük. Ennek következtében az átvéő kirendeltségek megtagadták az orosz asszonyok átvételét, akiknek hazajuttatása problémát okozott a német hatóságoknak.

22 A rendeletben foglaltakat erősítik meg a magyar hazatérők – köztük *Lator Kálmán* százados – feljegyzései, aki németországi útjukról ezt írta a magyar határon a királyhídi fogadó állomás eseménynaplójába: „... Négy napi tengeri út után, július 22-én du. 3-kor Stettinben partra szálltunk. A kikötőben katonazenével fogadtak, a német hölgyek virágokat dobáltak minden fogolyra, s még aznap kiváló konzervben, jó kenyérből és sok cigarettában volt részünk. Innen este 7-kor kocsiba téve Berlin-Leipzig-Hof-Regensburgon át Passaubába érkezünk 25-én du. 4-kor. A fenti városokban mindenütt zene fogadott minket és cigarettában részestülünk. Naponta kétszer kiadós leves (kása vagy rizskása) volt, mely mennyiségre bár elég volt, de minőségére a német konyha sajátosságainál fogva legénységünknek nem ízlett. Kenyér egész Németországon keresztül a legminimálisabb volt. A legénységben a németországi fogadástól igen jó vért szült...” HL Hdf. gy. Királyhida, 1. sz. eseménynapló.

mindig, távirati úton, előre jelezzék. A táviratban a következő adatok szerepeltek: a szállítmány létszáma, indításának helye és ideje.²³

A szállítás, az ellátás és a kíséret költségeinek elszámolása Németországgal a Stettinben, később Passauban kiállított szállítmányjegyzékek alapján a Nemzetközi Vöröskereszt útján történt.²⁴

Passauban Gunde főhadnagy fogadta a hazatérőket és tájékoztatta őket az otthoni viszonyokról. A megszállott területekre valóknak „ügy gazdasági, mint nemzeti szempontból” azt tanácsolta, hogy eredeti illetőségi helyükre térjenek vissza. Ez nézete szerint kétszeres haszonnal járt: „... egyrészt a megszállók fizetik a rettenetes szállítási költségeket, másrészt sokkal előnyösebb ránk (Magyarországra – B. A.) nézve, ha jó magyar gondolkodású irredenták vannak a megszállt vidéken, minthogy a megszállott területi magyar emberek munka nélkül bolyonganak Budapesten”.²⁵ A Honvédelmi Minisztérium 1920. július 20-án kelt 3045/36.a. számú leiratában a következő szöveggel hagyta jóvá Gunde főhadnagy javaslatait: „Teljesen méltányolom indoklását, hogy a demarkációs vonalon túl illetékes hazatérőket a megszálló államokba irányítja, mindazonáltal elrendelem, hogy amennyiben a kérdéses hazatérők Magyarországra akarnának jönni, úgy mint magyar hazatérők átveendő”.²⁶

A passauai osztrák élelmezési állomáson a szokásos nyugták és ellennyugták ellenében átvett ellátmány elfogyasztása, valamint az előírt jegyzékek és jegyzőkönyvek kitöltése után a hazatérők osztrák vagy magyar kórházvonalakon indultak Passauból Bécs felé.²⁷

A Honvédelmi Minisztérium 1920. június 29-i, 2720/36.a. számú rendelete értelmében a fogadó állomások előírt kötelességei közé tartozott az ügynevezett eseménynapló vezetése is, „amelybe az érkező szállítmányok rangidősebbjei, illetve az egyes utasok a hazautazás és a fogadtatás alatt észlelt tapasztalataikat és a különleges eseményeket” jegyezték fel.

„Az esetleg előforduló panaszok is – írta elő a parancs – az eseménynaplóba vezetendők. A panasztevő parancsnokok által a szállítmányok ne csak a panaszait, hanem azt is jegyezzék be, ha a fogadtatás körül semmi észrevétel sem merült fel, ha a fogadtatással a szállítmány meg volt elégedve.”

Az 1920 júliusában a passauai fogadó állomás eseménynaplójába tett bejegyzések szerint a hazatérők általában elégedettek voltak a németországi fogadtatással és ellátással, de nagyon hiányolják, hogy Stettinben nincs magyar kirendeltség, vagy

23 HL Hdf.gy. A passauai fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Passau) 2/1921.

24 1921 márciusában Gunde főhadnagy Passauból arra kérte a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályát, hogy közölje: az elszámolás a Vöröskereszttel a Stettinben, vagy a Passauban kiállított szállítmányjegyzékek alapján történik-e? Egyben javasolta, hogy az elszámolásnál a passauai jegyzék legyen az irányadó, „mert – mint írta – sokan, akik még Stettinben magyarországi illetőségűnek mondták magukat, Passauig meggondolták magukat. Így legalább havonta 100 emberrel több terhelné a kincstárat, ha a stettini jegyzék lenne a mérvadó”. HL Hdf.gy. Passau 45/1921.

25 HL Hdf.gy. Passau 294/1920.

26 HL Hdf.gy. Passau 312/1920.

27 A hazatérőknek Passauból történő folyamatos hazaszállítása érdekében a Honvédelmi Minisztérium 1–2 kórházvonalat irányított az osztrák-német határra. A Passauban tarózkodó kórházvonalak az indulásig – azaz férőhelyeik betöltéséig – hadifoglolygyűjtő állomásként szerepeltek. A kórházvonalakon szállított hadifoglolyokat a szerelvényeken élelmezték. Ezért a Passaubá menő kórházvonalakat Budapesten dohányon, valamint ruha- és fehérneműfélelken kívül megfelelő mennyiségű élelmiszerral is ellátták. A kórházvonalak mellett kórházhajók rendszerbe állítását is tervezték, de a tetemes költségek miatt ennek kivitelezésétől elálltak. HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 103.254/Eln.C-1920.; Hdf.gy. Királyhida 605/1920.

legalább olyan ember, aki magyarul üdvözlne, segítené őket, holott például Románia és Ausztria képviselteti magát a hadifoglyok fogadásánál. Jól összefoglalja a magyar hazatérők érzelmeit az alábbi bejegyzés: „A fogadtatás Stettinben és Passauban igen szép és lelkes volt; de rosszul esett a magyarságnak, hogy a többi nemzetiségek pénzbeli ellátásban és jobb élelmezésben, több kenyérben és cigarettában részesülnek.”

Nemcsak a hazatérők sürgették egy stettini magyar kirendeltség felállítását, hanem Forster báró, berlini magyar követ is, aki a Nemzetközi Vöröskereszt megkeresése alapján egy magyar fogadó bizottság kiküldetését kérte. Mindezeket figyelembe véve a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. július 3-i ülésén úgy döntöttek, hogy egy magyar fogadó tisztet vezényelnek Stettinben.²⁸ A választás Ruzskay Gyula alezredesre esett, mellé segítségül Duboka tiszthelyetteset rendeltek.

Mivel a német kormány nem járult ahhoz hozzá, hogy Stettinben idegen államok hivatalos tiszti fogadóbizottságokat tartsanak fenn, ezért a Honvédelmi Minisztérium szóbeli utasítására Ruzskay alezredes Stettinbe utazásának és ott tartózkodásának teljes inkognitóban kellett történnie. A két kirendelt katonát fiktív személyi adatokkal látták el. Ruzskay alezredes mint külügyi tisztviseelő, Duboka tiszthelyettes pedig polgári tisztviseelőként szerepelt az útlevélben. Ezen felül minden olyan írást, amelyből rendfokozatukra lehetett volna következtetni, még a határ átlépése előtt megsemmisítettek.²⁹

A stettini kirendeltség 1920. augusztus 14-én kezdte meg működését Magyar Hadifogoly-fogadó Bizottság elnevezés alatt. 1920. szeptember 1-jén a magyar kormány berlini képviselője ismételten figyelmeztette Ruzskay alezredes, hogy a német kormány nem tűri idegen tiszti bizottságok működését Stettinben. A hadifoglyok fogadására – a német álláspont szerint – csupán a Nemzetközi Vöröskereszt irányítása alatt működő egyes nemzeti tagozatok képviselőinek van joga. A berlini magyar külképviselet azért nyomatékosan felkérte Ruzskay alezredest, hogy az addig Ungarische Kriegsgefangenen Mission cím helyett levelezésében a Nemzetközi Vöröskereszt titkára megnevezést használja.³⁰

A Stettinbe induló fogadó személyzetet a külföldre delegált fogadó bizottságok számára már korábban kiadott és a stettini viszonyokra átdolgozott utasítással látták el,³¹ amely szerint:

„*A fogadó állomás feladata:* a hadifogságból hazatérő magyar katonákat fogadni, hazafias nemzeti szellemben felvilágosítani és őket minden tekintetben segíteni. Elhelyezésük, élelmezésük és mielőbbi továbbszállításuk ügyét szorgalmazni.

Stettinben a német „hazatérés” által felállított átvonuló intézmények gondoskodnak hadifoglyainkról.

A bizottság feladata:

²⁸ OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié, Min.biz. hdf. ügyek intézésére 1920. július 3-i ülésének jegyzőkönyve; OL Küm. K.73. 42. tétel 18.084/1920., 21.991/1920.; HL Hdf.gy. Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: MHMM.) A-299/1920.

²⁹ HL Hdf.gy. Stettin 13/1920., 53/1920.

³⁰ Uo.

³¹ HL Hdf.gy. Stettin 2/1920.

a) A visszatérő magyar hadifoglyok fogadása, nyilvántartásba vétele, szükség szerinti segélyezése, esetleges panaszaik felvétele és talán hiányzó útiokmányaik kiállításuk.

b) Közbenjárni, hogy a visszatérők a német állomás, illetve tábor részéről jó ellátásban és bánásmódban részesüljenek.

c) Gondoskodni arról, hogy a visszatérők az előírt egészségügyi rendszabályok (fürdő, fertőtlenítés, esetleg a szükséges vesztégár) után lehetőleg gyorsan és kényelmesen továbbíttassanak.

d) A hazatérők érdekében az idegen hatóságokkal a legjobb egyetértést kell fenntartani.

e) Megakadályozni, hogy a nem kívánatos és idegen elemek (pl. idegen agitátorok) és illetéktelen egyének (pl. Magyarországon fogságban volt oroszok) utazzanak visszatérőként Magyarországra. Előfordult ugyanis, hogy tömegesen érkeztek ilyen elemek be az országba nagy pénzüsszegekkel, mely esetek káros volta bővebb magyarázatot nem kíván.

A fogadó tiszt elsősorban saját honfitársairól gondoskodjon, de képviselői hiányában idegen hazatérőkről is.

A kiutalt pénzüsszegekkel a legtakarékosabban kell bánni, e pénzekből segélyek kifizetése lehetőleg mellőzendő."

A visszatérők kioktatása a Magyarországon lezajlott eseményekről és az akkori helyzetről – az utasítás szerint – a Buchberger őrnagy által lefektetett alapelvek szerint történt.³² A politikai bevezető után a kirendeltség kötelessége volt tájékoztatni a hadifoglyokat a leszerelés módjáról, a leszerelő táborban eltöltendő vesztégár szükségességéről és a leszerelési illetményekről. Egyben figyelmeztették a hazatérőket, hogy a szállítmányokról a leszerelő táborig ne szakadjanak el, mert akkor nemcsak a leszerelési illetményektől esnek el, hanem ingyenes hazajuttatásukat és ellátásukat sem tudják garantálni.

Természetesen a többi fogadó állomáshoz hasonlóan a stettini kirendeltség feladatai közé is tartozott „megakadályozni, hogy felelőtlen elemek veszélyes (kommunista, szocialista) propagandát fejtsenek ki a hazatérők között. A hazatérők közt levő bolsevista eszmékkel fertőzött elemek kipuhatólandók és a szállítmány vezetőjének zárt borítékban átadott névjegyzékek útján közlendők a leszerelő tábor parancsnokával”. – szöveg a stettini kirendeltség működését szabályozó miniszteri rendelet. Az állomás eleget téve az utasításoknak – hadifoglyok kikérdezése,

³² Buchberger György százados később őrnagy a bécsi Ostbahnhofon működő magyar hadifogoly átvonuló osztag parancsnoka. A varsói magyar hazatérés vezetőjének irattárában maradt fenn az a beszéd, amelyet Buchberger György írt a Bécsen átvonuló hadifoglyok részére. A beszédet a Hadügyminisztérium 18.015/eln.55.a.-1919. számú rendelete értelmében az összes külföldön működő magyar fogadó bizottság részére megküldték, hogy egységesen, ez alapján tájékoztathassák a visszatérőket a magyarországi viszonyokról.

A beszédben Buchberger Károlyt vádolja a Monarchia hadseregének „szétzüllesztésével”, hogy „lehetetlen politikájával” lehetővé tette Magyarország nagy részének megszállását, s végül azzal, hogy „életét és vagyonát mentse”, átadta hatalmát a kommunistáknak. Ezek szép szavakkal és ígéretekkel elbolondították a népet. Megszüntetvén a magántulajdont és a vallásoktatást áthágtak minden emberi és isteni kapcsolatot. Részletesen ecseteli a munkásság és a parasztság kommun alatti nyomorát, szembeállítva a kommunista vezetők dözsölésével. Beszámol a proletárdiktatúra alatt a „hazafiak” ellen hozott „terrorintézkedésekről”. Végül a kommunista kormányt teszi felelőssé azért, hogy román és cseh csapatok szállták meg az országot, s mindent elhurcoltak. Buchberger beszédében azt bizonygatja, hogy Magyarországon – a külföldi sajtó híreszteléseivel szemben – nincs zsidóüldözés, csupán a kommunistákat vonják felelősségre. Mivel azonban a kommunisták főleg zsidók, ezért tűnik ez zsidóüldözésnek. Végül a beszéd felszólítja a hazatérőket, hogy a kormány vezetése alatt küzdjenek a „rend” és az ezeréves Magyarország helyreállításáért. HL Hdf. gy. A varsói hazatérés vezetője iratai (a továbbiakban: VHV.) 504.

esetleg más államok megbízottaitól kapott jelzések alapján – rendszeresen informálta a politikailag megbízhatatlannak ítélt személyekről a leszerelő táborokat, valamint tájékoztatás céljából a passauai, a bécsi és a királyhidai fogadó állomásokat.³³

A miniszteri utasítás további pontjai meghatározták, hogy a stettini kirendeltség milyen igazolványokkal lássa el a megfelelő dokumentumokkal nem rendelkező hazatérőket, valamint azt, hogy két hetente és havonta milyen jelentések terjesztendők fel a minisztériumnak az állomás működésével kapcsolatban. Ezek lényegében megegyeztek a Magyarország határain kívül működő más hadifogolyfogadó állomások részére készült működési utasításokban foglaltakkal.

A fenti rendelet szerint a folyó kiadások fedezésére a stettini fogadó bizottságnak 15 ezer márka előleget utaltak ki. Ebből az összegből fizették ki szükség esetén a segélyeket, valamint az irodai és egyéb szükségletek költségeit. Az előlegről havonta részletes elszámolás kellett a Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyi osztályához felterjeszteni. A fogadó bizottsághoz beosztottak illetményeinek folyósítása – a fennálló rendelet értelmében – a bécsi magyar katonai misszió gazdasági hivatalán keresztül történt.³⁴

Az idegen valuták beváltására nézve a 422.439/55.a.-1919. és a 812/hdf.a.-1920. számú honvédelmi miniszteri rendeletek maradtak érvényben, amelyek szerint a hazatérőket figyelmeztetni kell, hogy külföldi pénzeiket lehetőleg vigyék haza, mert arra az országnak nagy szüksége van. Az utasítás e pontja mellé Ruzskay alezredes ceruzával odaírta: „lehetőleg márkát hozzanak”. Ez azt jelentette, hogy fel kell hívni a hazatérőket, hogy a magukkal hozott cári, Kerenszkij-féle és szovjet rubelekből Stettinben lehetőleg minél többet váltsanak át a nemzetközi valutaforgalomban értékesebb márkára, amelyért aztán Bécsben az Ostbahnfon, Csóton vagy Budapesten az Országos Hitel Szövetkezetnél magyar koronát kaphatnak.

A hadifoglyok stettini fogadásáról egy 1920. október 18-án kelt jelentésében így számolt be Ruzskay alezredes: A magyar hadifoglyok fogadó bizottsága „esőben, szélben, hidegben sokszor órákig vár a szabadban a hajókra (semmiféle fődél nincs). A kihajózás után a hajóorvos az invalidusokat átadja az itteni orvosnak, s akinek szüksége van gyógykezelésre azt lelkiismeretes gyógykezelésben részesítik. A többséget gyalog vezetem be (t. i. Ruzskay alezredes – B. A.) a pár kilométerre levő barakktáborba, pedig a többi nemzet képviselői mind autón mennek át. (Az osztrák hazatérők általában a tizedét képzik a magyaroknak, a teendők ellátására mégis 1 őrnagy, 2 százados, 1 officiális, 2 altiszt, 2 sofőr, 1 személyautó és 2 teherautó áll rendelkezésükre)” – jegyezte meg panaszosan Ruzskay alezredes, majd így folytatta jelentését: „A táborban a magyaroknak egy fél barakk van kiutalva. E fél barakkban történik aztán a hazatérők magyar nyelvű üdvözlése, felvilágosítása, lajstromozása és a szeretetadományok kiosztása.”³⁵

1920. augusztus 11-én a MOVE által a hadifoglyok megsegélyezésére gyűjtött összegből a Honvédelmi Minisztérium 100 000 koronát (18 195 márkát) utalt át a stettini fogadó bizottságnak szeretetadományok és frissítők beszerzésére. A

33 HL Hdg. gy. Stettin 122., 136., 206., 213., 220., 227., 228., 245., 266., 295/1921; Vegyes jelentések: 3/26., 4/15., 32., 40., 5/4., 15., 6/48., 7/14.

34 HL Hdf. gy. Stettin 19/1920.

35 HL Hdf. gy. Stettin, vegyes jelentések, 1/37. o.

kiutaláshoz mellékelt utasításban közölték a minisztérium illetékesei, hogy a fenti összegről teljesen különálló, okmányolt elszámolást kell vezetni, amelyet minden hónapban a berlini külképviselet útján fel kell terjeszteni. Tájékoztatásként közölték még, hogy a MOVE által átutalt pénzből „hadifoglyonként legfeljebb két márkát lehet kiadni.” A Berlinbe kiküldött pénz az ottani magyar külképviselet egy bankban helyezte el, ahonnan a stettini kirendeltség a szükségesnek megfelelő összeget igényelhetett. A miniszteri utasítást figyelembe véve Ruszkay alezredes úgy döntött, hogy a MOVE által küldött adományból egy-egy szappant ajándékoz a hazatérőknek.

A hadifoglyok közti kiosztás céljából a Magyar Vöröskereszt Egylet 80 000 db cigarettát és 5000 pakli dohányt küldött Stettinbe, figyelmeztetve a kirendeltség vezetőjét, hogy takarékosági szempontokból a hadifoglyoknak ott tartózkodásuk alatt legfeljebb 10 db cigaretta osztható ki, mivel az ország szűkös anyagi helyzetére való tekintettel nem lesz mód a dohánykészletet hamarosan kiegészíteni.³⁶

Ruszkay alezredes a honvédelmi minisztérium takarékoskodásra intő intencióit messzemenően respektálhatta, mert egy 1921. november 17-én kelt jelentésében arról számolhatott be, hogy az 1920 augusztusában segélyezésre kiutalt 18 159 márkából még 6709 márka 65 pfennig maradvány áll rendelkezésre. „Mindennek dacára – írta büszkén – hazatérőink szeretetadományokban az amerikai Y.M.C.A., az itteni Frauen-Verein, továbbá Stettin városa részéről állandóan részesülnek. Azon intim viszonynál fogva, amely köztem és a város közt fennáll, sikerült a magyar hazatérők részére külön szeretetadományokat (szivart, gyümölcsöt) kieszközölni”. Jelentésében megjegyezte, hogy sok ezer márkát tesz ki azoknak az adományoknak az értéke is, amelyekben Stettin városa – az osztrákokhoz hasonlóan – a hazatérő magyarokat részesítette.³⁷

A Stettinbe érkező magyar hadifoglyok 1920. október 13-ig a kikötőbeli ünnepélyes fogadtatás – amelyben a Nemzetközi Vöröskereszt és a helybeli jótékonyági egyletek részesítették őket –, valamint Ruszkay alezredes üdvözlő szavai és a szeretetadományok kiosztása után megfelelő étkezésben részesültek. Majd néhány órán belül harmadosztályú személyvagonokban továbbították őket.³⁸

Október 13-án azonban a német hatóságok közölték a Vöröskereszt stettini képviselőivel, hogy a szállítmányokat ezentúl csak akkor továbbítják, ha az egy irányba tartók száma eléri a 350 főt. E létszám eléréséig a hazatérőknek Stettinben kell várakozniuk. Az intézkedést azzal indokolták, hogy így egyszerűbb és gazdaságosabb a Németországon áthaladó hadifoglyok élelmezése.

Miután Stettinben megfelelő gyűjtőtábor nem volt, egy padló nélküli, fűtetlen barakkban kellett – esetleg napokig várakozni, amíg a Passau felé tartó 350 magyar, osztrák és jugoszláv hazatérő összegyűlt. Bár minden ember kapott pokrócot és szalmazsákot, azok cseréjére, tisztítására nem volt mód, így a később

36 HL Hdf.gy. MHMM. a₂ 333/1920.; 24., 64., 120/1920–1921.

37 Az amerikai Keresztény Ifjak Egyesületétől (Young Men's Christians Asseccion) minden hazatérő egy szeretetsomagot kapott, amelyben 10 db cigaretta, csokoládé és kétszersült volt. HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések: 7/24., 8/37. oldal.

38 HL Hdf.gy. A csóti leszerelő tábor iratai (a továbbiakban: Csót), 2. sz. eseménynapló, 1920 szeptemberi bejegyzések.

érkezők az előttük járók használt, eltetvesedett takaróit voltak kénytelenek használni.

Az elhelyezéssel elégedetlenkedő hazatérők hangulatát tovább rontotta, hogy az október 20. körül érkező szállítmányok még a kihajózás alkalmával szokott ünnepélyes fogadtatástól is esletek, mert az előfordult flekktífusz- esetek miatt ideiglenesen beszüntették a hajóállomáson való ünnepségeket. Az óvintézkedések miatt sem a városi fogadóbizottság, sem a zenekar, sem pedig a jótékony nőegylet tagjai – akik csokoládét, kávé, kakaót, cigarettát és képeket szoktak kiosztani a hazatérők közt – nem jelenhettek meg a kikötőben.

A tiltakozások eredményeként a németek megígérték, hogy az éjjelezésre szánt barakkot padlóval és kályhával látják el, valamint, hogy iparkodnak a foglyokat mielőbb elszállítani. Ezenkívül ígéretet tettek arra is, hogy „valamennyi szállítmány és valamennyi ruhanemű dezinficiálva és tetőtlenítve lesz.”³⁹

Ennek megfelelően bővítették az Odera torkolatában levő szigeten fekvő Swinemündében elhelyezett fertőtlenítő állomás kapacitását. Itt kötöttek ki először az Oroszország felől Stettinbe tartó szállítóhajók, hogy a hazatérőket fertőtlenítsék, és itt helyezték 14 napos vesztegzár alá azoknak a hajóknak az utasait, amelyeken fertőzésveszélyes esetek fordultak elő.⁴⁰

1920. december 16-án a magyar-német szerződés értelmében – amely kimondta, hogy a Németországon átvonuló magyar hadifoglyok ellátása a szükséges ruházattal a magyar kormány kötelessége – a Honvédelmi Minisztérium 4183/36.a. számú rendeletével 1000 rend ruhát küldött Stettinbe. A mellékelt utasítás szerint a nagy anyagihiányra való tekintettel a ruhák „csak feltétlen szükség esetén adhatók ki”. A kiadott ruhákról külön elszámolást kellett vezetni, amelyben feltüntették az ellátottak nevét, rendfokozatát, csapattestét és illetékességi helyét, illetve mellékelték az általuk adott átvételi elismervényeket. Ezt az elszámolást a többi elszámolástól elkülönítve havonta terjesztették fel a Minisztériumnak.⁴¹ Azonban bármilyen takarékosan bántak is Stettinben a rendelkezésre álló öltönyökkel, 1921 szeptemberében Ruszkay alezredes kénytelen volt azt jelenteni, hogy „a ruhakészletek fogytán vannak. Bakancs, köpeny és fehérnemű, melyekre szükség lenne, sohasem volt.” Majd nem tudni, hogy büszkeséggel vagy maliciával, de hozzáfűzte: „Újságokat mi osztunk ki a legnagyobb mennyiségben.”⁴²

A stettini fogadó állomáshoz, mint a Magyar Vöröskereszt előretolt képviselőjéhez 1920 novemberétől gyakran érkeztek Magyarországról olyan levelek, amelyekben az otthon maradottak még fogságban lévő hozzátartozóik sorsa iránt érdeklődtek, vagy arra kérték a képviselőt, hogy juttasson el leveleket, csomagot, esetleg pénzküldeményt Oroszországban levő szeretteikhez.⁴³ Az állomáson az egyes hadifoglyok felől érdeklődő hirdetményeket a magyar barakkban felállított táblára függesztették ki, és ha valaki tudott a keresett személy hollétéről, és azt jelentette, a kirendeltség értesítette a családot. Azok számára, akiknek oroszországi tartózkodási helye ismert volt, a Vöröskereszt útján Stettinből

39 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések 1/40. old.

40 HL Hdf.gy. Stettin 244/1921.; HL Hdf.gy. Csót, 2. sz. eseménynapló: 1920. szeptember 10–17. közti bejegyzések; HL HM. 13. 037/Eln.C.-1923., Kövér Ibrahim főhadnagy jelentése.

41 HL Hdf.gy. Stettin 61., 69/1920.

42 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések: 7/24. o., 267/1920. sz.

43 HL Hdf.gy. Stettin 74., 75., 81., 87., 126., 145., 225., 316., 323., 344.

továbbítottak megcímzett, de le nem zárt borítékban küldött leveleket. Csomagoknak és pénzküldeményeknek a kézbesítését azonban – tekintettel az oroszországi bizonytalan viszonyokra – nem vállalták.

Ugyancsak novemberben kapta Ruszkay alezredes azt a feladatot a Honvédelmi Minisztériumtól, hogy a német internáló táborokban kutassa fel azokat a magyar állampolgárokat, akik a szovjet Vörös Hadseregben szolgáltak, és a lengyel-szovjet háború idején a lengyelek elől visszavonulva német területre menekültek, ahol internálták őket. Az utasítás előírta, hogy „tudakozódjon, mi a német kormány álláspontja ezen magyarok ügyében, s hogy a magyar kormány közbelépése az ilyen emberek kiszabadítása iránt eredményre vezetne-e, vagy egyáltalán kívánatos lenne-e?”⁴⁴ A hazatéréstől tartó volt vöröskatonák megnyugtatására az Igazságügyminisztérium egy átirata leszögezte: „... Egymagában az, hogy magyar hadifogolyként belépett a Vörös Hadseregbe – a magyarországi Vörös Hadsereget illetőleg kifejlődött bírói gyakorlat elveinek hasonszerű alkalmazásával – nem állapítja meg felelősségre vonás tárgyát.”⁴⁵ Mindenesetre a Honvédelmi Minisztérium szükségesnek tartotta, hogy az „ilyen egyénekből álló szállítmányokat” külön bejelentések és fokozottan ellenőrizzék.⁴⁶ A berlini követség, Ruszkay alezredes, valamint Jungerth Mihály közbenjárásának eredményeként 1921 júliusában mintegy 70 volt magyar vöröskatona térhetett haza.⁴⁷

Az 1920 augusztusában felállított stettini kirendeltség fő feladata azonban az Oroszországból jövő hajókon érkező magyar hadifoglyok továbbítása volt. Ezek létszáma havonta 3000–3500 fő körül mozgott, sőt novemberben a Stettinen átutazott tisztek, katonák, asszonyok és gyerekek száma megközelítette a 4500-at.⁴⁸

44 HL Hdf.gy. Stettin 72., 73/1920.

45 Az Igazságügyminisztérium 65.196/1921. I.M.XII. számú átirata a Vörös Hadseregben szolgáltak felelősségre vonásáról. OL Küm. K.73. 42. tétel 88.640/1921., 41.801/1920.

46 HL Hdf.gy. Passau 411/1920.

47 HL Hdf.gy. Passau, iktatókönyv 142/1921.; HL Hdf.gy. Csót, „T” 364/1921. OL Küm. K.73. 42. tétel 53.549/1921.

48 *Kirchner Sándor*: i. m. 194. o.; OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié: A Passaun át hazatért hadifoglyok. 1920 augusztus – 1922 január.

*A bécsi magyar hadifogoly-fogadó intézmények átszervezése,
hatáskörük további csökkentése,⁴⁹
1920 július–1920 december*

Az 1920 júliusában bekövetkezett újabb létszámcsökkentés után Buchberger György őrnagyon kívül csak 3 tiszt és 12 altiszt maradt a bécsi továbbírányító osztag állományában.⁵⁰ Az osztag parancsnoka a kis létszámra való tekintettel újra szervezte a szolgálati beosztást.

Schotsch Henrik százados lett az irodavezető, akinek a kötelessége volt minden nap de. 9 és ½2 közt az ostbahnhofi irodában tartózkodni és a továbbírányító osztag írásbeli ügyeit intézni. Ő bonyolította a levelezést, vezette a számadásokat, ellenőrizte a szállítási naplót, a szállítási elismervényeket és az útlevelek kiadását. Minden hónap 5. napján kimutatást terjesztett Buchberger őrnagy elé arról, hogy az előző hónapban hány hazatérő érkezett az Ostbahnhofra kórház- és személyvonatokon Passauból, illetve Leopoldau felől, valamint arról, hogy közülük hányan hagyták el a pályaudvart akár személy-, akár kórházvonaton. A kimutatáshoz mellékelnie kellett a menetleveleket, az „Erklärung” átiratait és az állomásfőnök szállítási igazolványait.

Schotsch százados ellenőrzése alatt működött az irodán egy altiszt, aki a nyilvántartásokat és az élelmezési naplót vezette, amelybe a kiadott élelmezési jegyek számát jegyezték be. Schotsch közvetlen alárendeltje volt a küldönc altiszt is, aki egyben a dohány- és ruharaktárt is kezelte.

A szállítmányok fogadására egy-egy tiszt irányításával két pályaudvari ügyeletes csoportot szerveztek, amelyek 24 óránként váltották egymást. Az ügyeletes tiszti szolgálatot Kraft Pál és Perger Jenő főhadnagyk látják el. Az ügyeletes tiszt de. 9 és ½2, valamint du. 4 és ½8 között köteles volt az állomáson tartózkodni. Ha szállítmány érkezett, akkor az ügyeletes tisztnek tekintet nélkül a szolgálati időbeosztásra a szállítmány érkezésénél és indulásánál is jelen kellett lennie. Ha a szállítmány a külállomások valamelyikére érkezett, az ügyeletes tiszt vagy altisztjei vették ott át és kísérték az Ostbahnhofra. Az ügyeletes tisztek állították ki az élelmezési jegyeket, amelyek ellenében – Buchberger őrnagy üdvözlő beszédének meghallgatása után – a hazatérők ellátmányt kaptak a pályaudvari osztrák élelmezési állomáson.⁵¹ Az ügyeletes tiszt gondoskodott a hazatérők

49 A magyar hazatérés szempontjából Bécs fontos állomás volt. 1918 őszén itt haladtak át a nyugati és délnyugati frontról hazatérő csapatok. 1919 tavaszától, amikor Magyarország keleti és északi határait lezárták a román, illetve a csehszlovák csapatok, Bécsen keresztül utaztak mind a keleti, mind az egyéb irányból érkező hazatérők. Mivel 1919-ben és 1920 első felében a zárt szállítmányok mellett nagy számban érkeztek egyénileg utazó volt hadifoglyok, valamennyi bécsi pályaudvaron működtek magyar fogadó közegek. Ezenkívül a leopoldauai fertőtlenítő táborban és a kundratstrassei baraktáborban is volt magyar kirendeltség. Mindezek munkáját az Ostbahnhofon levő magyar átvonuló osztag parancsnoka, Buchberger György őrnagy irányította. Az Ostbahnhof azért játszott kiemelkedő szerepet, mert onnan indultak a vonatok Magyarország felé, így minden hazatérőt oda kellett csoportosítani, akár zárt szállítmánnyal érkezett, akár egyénileg utazott. A hazatérés szervezettebbé válásával az egyénileg érkezők száma jelentősen csökkent, azért nem volt szükség arra, hogy minden pályaudvaron legyen magyar irányító közeg. A bécsi magyar hadifogolyirányító intézmények tevékenységéről lásd részletesebben: *Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után (A Magyarország határain túra kiküldött fogadó bizottságok tevékenysége)*, kézirat, HL Tgy. 2973.

50 HL Hdf gy. a Bécsi továbbírányító osztag iratai (a továbbiakban: Bécs) 349/1920.

51 Az élelmezési jegyek kiállításáról így rendelkezett a továbbírányító osztag vezetőjének 1920. október 24-i napiparancsa: „... f. hó 25-től kezdve kenyér minden személy részére csakis 250 gr adható ki az eddigi 400 gr helyett. Ha azonban csak kávé adatik ki, úgy 400 gr kenyér vételezesség.

továbbindulásához szükséges okmányok kiállításáról. Ő indította útnak őket. Az indulásról értesítette Királyhidát, a magyar-osztrák határon levő magyar fogadó állomást. Szükség esetén ő szállásolta el a hazatérőket éjszakára a pályaudvaron lévő barakkban, amelyet azért béreltek, hogy ha a Bécsen átutazó magyarok kénytelenek az éjszakát az osztrák fővárosban tölteni, legyen hol pihenniük. A Honvédelmi Minisztérium 370/el.n.36.b.-1920. számú parancsa szerint a szolgálatban lévő tiszt köteles volt minden szállítmányról egy jelentést kiállítani, amelyben a következő kérdésekre kellett választ adnia:

- a) mi a véleménye a szállítmány tagjainak megbízhatóságáról?
- b) társadalmi szempontból?
- c) a zsidó vallású hadifoglyokról?
- d) tud-e megnevezni gyanús személyeket?

A jelentést megbízható személy, lehetőleg tiszt által kellett továbbküldeni zárt borítékban a leszerelő tábor parancsnokának.

Ha 20 főnél nagyobb szállítmány várakozott a következő napi elszállításra, akkor a szolgálatot teljesítő tiszt este, mielőtt elhagyta volna a pályaudvart, köteles volt a szállítmányt szóbelileg (telefonon) a másnap szolgálatba lépő tisztnek átadni. Az ilyen esetekben reggel 7-kor kezdte a szolgálatot, hogy a hazatérőket a reggeli vonattal elindíthassa Királyhidára. Az ügyeletes tiszt esetenként, miután az Ostbahnhofot elhagyta, köteles volt telefonon többször is meggyőződni arról, hogy az ügyeletes ott van-e az irodában. Ha nem sikerült telefonösszeköttetést teremtenie a pályaudvarral, személyesen kellett ellenőriznie a szolgálatot.

A két pályaudvari ügyeletes csoportba a tiszt parancsnoksága alatt 3–3 altiszt volt beosztva, aki közül egy a telefonnál ügyelt, egy a szállítmányok fogadásánál teljesített szolgálatot a peronon, a harmadik pedig a pályaudvari barakk rendjére és tisztaságára felügyelt.⁵²

Két további altiszt állandó jellegű vonatkísérői szolgálatot látott el. Működésüket azonban állandóan fenyegették a takarékosági szempontokból elrendelt létszámcökkentések, amelyek ellen Buchberger őrnagy egy 1920. november 23-án kelt jelentésében a következőképpen érvelt: „A létszám eme csökkentése a vonatkísérői szolgálat beszüntetését vonta maga után. A vonatkísérői szolgálatra pedig szükség van, mert a hazatérők nemcsak magyar kórházvonatokon érkeznek Bécsbe (Passauból – B. A.), hanem minden második szállítmány osztrák kórházvonatokon, akiket innen (az Ostbahnhofról, ahol átadták őket a magyar kirendeltségnek – B. A.), ha a létszám 150 fő alatt van, osztrák személyvonatokon küldünk tovább. Ezenkívül állandóan jönnek egyénileg, kisebb csoportokban érkezők (főleg Lengyelország felől – B. A.), akiket innen vonatkísérő nélkül, mivel határátlépésről van szó, nem lehet továbbítani.

Ezen kisebb szállítmányok esetleg várhatnának a legközelebbi Bécsen Magyarországra felé áthaladó kórházvonatra, ez azonban 2–3 vagy még több napig is

Kávét, főzeléket, levest tekintettel azon körülményre, hogy hús soha fel nem vehető, minden 100 hadifogolynál + 35 adag hozzászámítandó. Pl. ha 250 hadifogoly van jelezve, úgy 337 portiót rendelendő meg.

A kórházvonattal érkezők csakis a „Labe-stationnál” (üdítő állomás) kapnak élelmezést.” HL Hdf.gy. Bécs, 17/1920. sz. napiparancs.

52 HL Hdf.gy. Bécs 349/1920.; 3., 4., 11., 13., 17. sz. parancs.

eltarthat. A várakozást Wienben nem tartjuk célszerűnek annál is inkább, mert a rendes étkezést biztosítani nem tudjuk.⁵³

E kellemetlen helyzet elé az osztrák hadifogolyügyi hivatalnak az az 1920. októberi döntése állította az osztagparancsnokságok, amely szerint – a hazatérés arányának erős csökkenése miatt – 1921-től megszünteti az Ostbahnhofon működő ételmezési állomást.⁵⁴ Így felmerült a veszélye annak, hogy az egyre kisebb létszámú magyar különítménynek nemcsak a hazatérők továbbirányítását kell intéznie, hanem a Bécsben való ellátásukhoz szükséges ételmezés eszközök beszerzéséről és elkészítéséről is saját hatáskörében kell gondoskodnia.

A Honvédelmi Minisztérium 1920. október 30-án kelt 4302/36A. számú rendeletével Schotsch Henrik századost és Perger Jenő főhadnagyot elvezényelték az ostbahnhofi irányító osztag állományából.⁵⁵ S bár Schotsch százados Buchberger őrnagy kérésére 1921. január 31-ig ideiglenesen az osztagnál maradhatott, „az újabb korlátozások következtében” az osztagparancsnok 1920. november 19-én kénytelen volt megszüntetni a leopoldauai állandó kirendeltséget, és az ott szolgálatot teljesítő két altisztet az – elvezénylések következtében meggyengült – ostbahnhofi szolgálat megerősítésére beosztani. Egyben felkérte a leopoldauai osztrák fertőtlenítő tábor parancsnokát, hogy ha magyar nemzetiségű hadifoglyok érkeznek oda, arról telefonon értesítsék az ostbahnhofi továbbirányító osztagot, ahonnan egy altisztet küldenek ki a foglyok átvételére. A magyar hazatérők leopoldauai ellátásával kapcsolatos költségeket pedig ezentúl közvetlenül a bécsi

53 HL Hdf. gy. Bécs 555/1920.,

54 Az osztrák hadifogolyügyi hivatal döntése nyomán felmerült az elszámolás problémája. Ezért 1920. október 21-én az irányító osztag parancsnoka azzal a kéressel fordult a már Magyarországra bevonult, de valamikor az osztagparancsnokságon szolgált tisztekhez, hogy az osztrák ételmezési állomással való végleges elszámoláshoz nyújtsanak tájékoztatást az alábbi kérdésekben:

„1/a Mí módon történt a hadifoglyok ételmezése 1919. augusztus 20-ig?

b) Milyen jegy alapján lett az ételmezés a Verköstigungstationtól felvéve?

c) Lett-e erről a parancsnokságon valami kimutatás vezetve?

d) Történt-e 1919. augusztus 20-ig valamilyen elszámolás, vajon honnan ered az a hír, hogy a magyar kormány 60 vagon ételmezere fejében ételmezte az osztrák Verköstigungstation a visszatérő hadifoglyokat?

e) Vajon az említett időben úgy az osztrák, mint a magyar kórházvonatokkal érkező hadifoglyok is lettek-e ételmezve a Verköstigungstationnál, vagy a Labestellén?

2. Mí módon történt az ételmezés átvétele 1919. augusztus 20. és december 1. között, minő jegy alapján, ki állította ki ezen jegyeket, van-e erről valamilyen nyilvántartás az osztagparancsnokságnál, és vajon a kórházvonatokkal érkezők lettek-e ételmezve a Verköstigungstationnál?

3. 1919. december 1-jétől az ételmezés felvétele általában már szabályozva lett, erről kimutatás készült.”

HL Hdf. gy. Bécs 515/1920.

Sajnos a kérdésekre beérkezett válaszok – ha egyáltalán voltak ilyenek – nem maradtak fenn. Így csak a kérdések alapján lehet következtetni arra, amit már 1920-ban az Ostbahnhofon dolgozó tisztek sem tudtak pontosan: hogyan történt a hadifoglyok ételmezése Bécsben 1919-ben. A dokumentumok arra utalnak, hogy a magyar kormány bizonyos mennyiségű ételmezést küldött ki, amelynek fejében az ostbahnhofi ételmezési állomáson a magyar hazatérők ellátást kaptak.

Az osztrák Staatamt für Heerwesen 1919. január 24-én kelt Abt.15. Zl.783. sz. utasítása megtalálható: HL Hdf. gy. Bécs szn.1919. Ez lehetett annak a hírek az alapja, hogy 60 vagon ételmezés fejében a magyarok ingyenes ellátást kaptak, de hogy meddig volt elegendő a kiküldött ételmezés a hazatérők ily módon való ételmezéséhez, és küldtek-e ki Magyarországról újabb ételmezészállományokat, nem ismerjük. Mint ahogy Buchberger őrnagyhoz hasonlóan azt sem tudjuk, hogy egyáltalán vezettek-e abban az időben valamilyen kimutatást a felvett ételmezésekről akár az osztagparancsnokságon, akár az ételmezési állomáson. Az osztagparancsnoksággal együtt ugyancsak bizonytalanságban maradunk abban a kérdésben, hogy 1919. decembere előtt a kórházvonatokkal – amelyek általában külön konyhával és ételmezéskészlettel rendelkeztek – érkezők részesültek-e rendes főtt ételben az ételmezési állomáson, vagy ellátásuk a kórházvonat készletéből történt-e, s az Ostbahnhof csupán forró teát vagy kávét kaptak az ott működő Labestellénél.

55 HL Hdf. gy. Bécs 515/1920.

magyar katonai misszió gazdasági hivatala számolta el a tábor osztrák parancsnokával a megfelelő dokumentumok ellenében.⁵⁶

Mivel a tiszti létszám a parancsnokon kívül két főre csökkent, akikre a hazatérők fogadásán és a szolgálattevő altisztek ellenőrzésén kívül az irodai munka elvégzése is hárult, december 15-vel az ügyeletes tiszti szolgálatot csak a délelőtti órákra korlátozták.⁵⁷

1920 végére a bécsi továbbírányító osztag működési területe, amely egy évvel korábban még magában foglalta csaknem az összes bécsi pályaudvart, valamint a kundratstrassei és a leopoldau barakktábor, végképp az Ostbahnhofra zsugorodott. Tevékenysége is leegyszerűsödött: 1919-ben és 1920 elején a még minden irányból Bécsbe özönlő és az osztrák fővároson átvonuló magyar hadifoglyok összegyűjtésének, Bécsben való ellátásának, összeírásának, illetőségi helyük szerinti különválasztásának, s végül hazaindításának bonyolult feladatát látta el. 1920 második felétől azonban – az olasz, francia és angol fogságból való hazaszállítások befejezése, valamint a Lengyelország felől történő hazatérésnek erős csökkenése után – jóformán csak a Németország felől érkező, Stettinben és Passauban már illetőségi helyük szerint szétválasztott, transzportokba tömörített, megszámlált, jegyzékbe foglalt és ellenőrzött hazatérők Bécsen keresztül való továbbírányítását intézte. A magyar hadifoglyok nagy része már Passauból az oda kirendelt magyar kórházvonatokon érkezett Bécsbe, ahol csak rövid időre álltak meg, hogy az ott működő osztrák állomáson kávé, teát vételezzének, így velük nem sok dolga volt az osztagparancsnokságnak. Azokat pedig, akik osztrák kórházvonatokon érkeztek, átvéve a kórházvonat parancsnokától, étkezés után a lehető leggyorsabban továbbították Magyarország felé vagy a menetrendszerű személyvonatokon, vagy ha éppen Bécsben tartózkodott valamelyik magyar kórházvonat, akkor azon.

A magyar hadifoglyok fogadása Ausztria és Németország területén 1921-ben

Passau

1920. december 14-én a német és az osztrák vasúti hatóságok, a két állam hadifoglyügyi hivatalai, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt képviselője által folytatott passauai tanácskozáson megegyeztek abban, hogy 1921. január 1-jétől a hadifoglyokat szállító német vonatok nem Passauig, hanem Linzig szállítják a hazatérőket, és ott adják át őket az osztrák és magyar kórházvonatoknak.

A megállapodás részleteiről Gunde főhadnagy a következőket jelentette: „Az élelmezés mindennek dacára Passauban lesz. A magyar, illetve osztrák kórházvonatok konyha-, raktár-, személyzeti- és parancsnoki kocsija minden egyes szállítmánynál Linzben lekapcsolatik, és valamilyen tehervonattal Passaubá húzzatik, ahol a szállítmányt ellátja élelemmel. Ennek megtörténte után a bajor szerelvényhez – amelyben a szállítmány van – csatolatik, és ezzel megy vissza Linzbe, ahol saját vonatához csatlakozik.

56 HL Hdf.gy. Bécs 564/1920.

57 HL Hdf.gy. Bécs 24. sz. parancs.

Ezen komplikált eljárás a túlterhelt passauai pályaudvar tehermentesítése miatt lesz.

A bajor vonatok itt tartózkodása ideje 3 óra (addig átszállással együtt csak 2 óra volt). Ezen idő alatt az élelmezésnek, a nemzetiség szerinti különválasztásnak be kell fejeződni. A kisebb, 100 embernél nem nagyobb szállítmányok úgy mint eddig Passauban vétetnek át és személyvonaton továbbítatnak.”⁵⁸

1921 februárjában az osztrák Állami Vasúti Hivatal linzi igazgatósága, valamint a schärdingi és wernsteini vasúti hivatalok képviselői a passauai osztrák és magyar hadifogoly-fogadó bizottságok bevonásával értekezletet tartottak. Ezen elhatározták: egy konyhával felszerelt segélyvonatot állítanak fel, hogy a hazatérők máshol való étkeztetésével a túlterhelt passauai állomást némiképpen tehermentesítsék. Mivel a schärdingi pályaudvar hasonlóképpen telített volt, úgy döntöttek, hogy az osztrák kocsikból összeállítandó segélyvonatot a Passau és Schärding között, osztrák területen fekvő wernsteini állomáson helyezik el.⁵⁹

Bécs

Míg Wernsteinben új segélyvonatot helyeztek működésbe, addig az osztrák hadifogolyügyi hivatal 3595/1921. szám alatti átiratában közölte a bécsi magyar hadifogoly-fogadó szervekkel, hogy az ostbahnhofti élelmezési állomást megszünteti. Döntését avval indokolta, hogy az osztrák hazatérők száma, akiket Bécsben központilag kellett élelmezni, nagyon lecsökkent, ezért az élelmezési állomás esedékes felújításával járó költségek nem térülnének meg. Amennyiben azonban a magyar kincstár – Bécsen átutazó hazatérői érdekében – magára vállalná az átalakítással járó kiadások finanszírozását, akkor osztrák részről hajlandók az ostbahnhofti élelmezési állomást tovább működtetni.

Mint a közvetlenül érintett kirendeltség parancsnoka, Buchberger őrnagy az osztrák ajánlat elutasítását javasolta 1921. február 26-án kelt feljegyzésében. Indoklasként rámutatott arra, hogy az utóbbi két hónapban a hazatérők zöme az e célra már előre kirendelt kórházvonatokon – amelyeken élelmezésük biztosítva van – érkezett az Ostbahnhofra, ahol csak frissítő italokat és cigarettát vételeztek az ottani osztrák üdítő állomáson. A nem ezen az úton érkezők száma pedig oly csekély, hogy miattuk nem érdemes fenntartani egy olyan költséges szervezetet mint az osztrák élelmezési állomás.

Mindezek ellenére Buchberger őrnagy fontosnak tartotta, hogy valamilyen étkezési lehetőséget fenntartsanak az Ostbahnhofon azok számára, akik egyenként, kisebb csoportokban vagy osztrák kórházvonatokon érkeznek Bécsbe, s ott kénytelenek hosszabb-rövidebb időt eltölteni. Ezért azt ajánlotta, hogy ezek élelmezését az irányító osztag vegye saját kezelésbe. „Eddigi kimutatásaim szerint – írta jelentésében – havonta 2500–3000 hadifogoly érkezik. Ezekből átlag 800–1000 embernek adott az ostbahnhofti élelmezési állomás élelmet, és pedig circa 800–1000 embernek kenyeret és fekete kávé, 200–250 embernek főtt ételt – főzeléket.”

A fenti adatokat alapul véve terjesztette be az irányító osztag parancsnoka a saját kezelésszerű élelmezési állomás felállításához szükséges anyagok listáját. Eszerint

58 HL Hdf.gy. Passau 466/1920.

59 HL Hdf.gy. Passau 20/1921.

szükséges havonta 1000 kávékonzerv, 200–250 húskonzerv, 250 db egész kenyér (amely 400 grammos darabokra porciózva 2000 adagot jelentett) és 150 kenyér a kórházvonalatok számára, továbbá valamilyen főzőalkalmatosság. Tartalékként még 500 adag húskonzervre és 1000 adag kétszersültre tartott igényt.

A szükséges élelmiszerek és eszközök beszerzésére is tett javaslatot Buchberger őrnagy. Véleménye szerint a kávé- és húskonzerveket a bécsi magyar katonai meghatalmazott gazdasági hivatala szerezné be az osztrák fővárosban. A kenyérhez szükséges lisztet és a kétszersültet a Linzbe tartó magyar kórházvonalatok hozhatnák magukkal Budapestről. A lisztből a bécsi osztrák katonai sütőde – díjazás ellenében – esetről esetre megfelelő mennyiségű kenyeret sütné az osztagparancsnokság rendelkezésére.

A konyhai felszereléseket akár Budapesten, akár Bécsben könnyen beszerezhetőnek vélte.

„Véleményem szerint az élelmezésnek saját üzemben való felvétele nagy megtakarítást jelentene a magyar kincstárnak annál is inkább, mert az élelmezést saját hatáskörünkben, létszám szaporítás nélkül végrehajthatnánk.” – fejezte be az Ostbahnhofi élelmező állomással kapcsolatos fejtegetését Buchberger őrnagy.⁶⁰

Úgy látszik az őrnagy javaslatai feletteseinél helyeslésre találtak, mert egy nem sokkal később kelt jelentéséből már arról értesülhetünk, hogy folynak a tárgyalások az osztrák hadifogolyügyi hivatallal a Budapestről hozott liszt megsütésére vonatkozólag.⁶¹

1921. március 31-vel az osztrák élelmezési állomás megszüntette működését az Ostbahnhofon. Az ott átvonuló hazatérők élelmezését a bécsi továbbírányító osztag saját kezelésbe vette.⁶²

1921. június 13-án Buchberger őrnagy összefoglaló jelentést küldött feletteseinek a hazatérők Bécsbe érkezéséről, ottani fogadtatásukról és továbbindításukról. A jelentés szerint:

„ad 1) A hazatérő hadifoglyok mint zárt szállítmányok magyar, vagy osztrák kórházvonalatokkal érkeznek Wien-Hütteldorfra, itt a nem magyarok kiszállnak, a magyarokat mindkét esetben a kórházvonal áthozza az Ostbahnhofra, ahol, a hadifoglyok továbbírányító osztag fogadja őket, és az osztrák Vöröskereszt üdítésében részesülnek. Ezután vagy ugyanazon a kórházvonalon, amelyen jöttek, vagy magyar kórházvonalattal mennek tovább, (ha addig osztrák kórházvonalon jöttek volna).

ad 2) ezen kívül érkeznek még hadifoglyok a Nord- és Westbahnhofra, kisebb csoportokban, vagy egyenként.

ad 3) Május hónapban pl. 123 hadifogoly érkezett 20–50–13–39–1-es csoportokban. Átlag havonként 100–200 ilyen emberre lehet számítani.

ad 4) A 2. és a 3. pont alatt említettek – ha már nincsenek eleve az Ostbahnhofra irányítva – érdeklődnek a magyar irányító állomás után, és így kerülnek az osztaghoz.

Az 5–80 fős csoportokat az osztrákok jelzik és ezek a hietzingi fertőtlenítő állomásra lesznek irányítva, ahol a Wienben való kiszállástól másnap reggelig

60 HL Hdf. gy. Bécs 74/19201.

61 HL Hdf. gy. Bécs 81/1921.

62 HL Hdf. gy. Bécs 112/1921.

vannak. Fertőtlenítés után közegeink áthozzák őket az Ostbahnhofra, ahonnan személyvonatokkal mennek Magyarországra.

ad 5) Az Ostbahnhofon a (kórházvonatokkal érkezett – B. A.) szállítmányok legfeljebb pár órát maradnak, az egyes utasok pedig az e célra szolgáló barakkokban lesznek elhelyezve. 1–5 emberes csoportok legfeljebb 1 napot maradnak itt, a nagyobb csoportok a következő vonattal 2–3 órai tartózkodás után mennek tovább.”⁶³

Ez alatt az idő alatt a hazatérők állandó felügyelet alatt állottak. A számukra kijelölt tartózkodási helyet engedély nélkül nem hagyhatták el. „A hadifoglyokkal érintkezésre nem hivatott egyének” – Buchberger őrnagy véleménye szerint – csak Bécsbe érkezésük előtt, a West-, illetve a Nordbahnhofon, vagy pedig a fertőtlenítés alatt, Hietzingben férkőzhetnek a hazatérőkhöz, mivel e helyeken magyar képviselő nem volt. Ennek ellenére a továbbírányító osztag parancsnoka nem javasolta, hogy a fent említett helyekre magyar közegeket rendeljenek ki állandó képviselőként. Az osztag létszáma ugyanis erre nem volt elegendő, létszámszaporítást pedig e célra nem tartott szükségesnek, minthogy májusban is csak 123-an érkeztek a zárt szállítmányokon kívül. A kórházvonatokon érkező nagyobb szállítmányoknak padig nem volt módjuk „nem kívánatos emberekkel” érintkezni.

1921. június 3-án Buchberger őrnagy jelentette, hogy az osztrák Vöröskereszt, képviselője azzal a kéréssel kereste fel őt, hogy az 1919 ősze óta az Ostbahnhofon átvonult mintegy 50 000 magyarnak kiszolgáltattott frissítőkért – nevezetesen lekváros kenyérért, teáért és cigarettáért – az ott működő osztrák üdítő állomás számára eszközöljön ki 200 000 korona térítést, továbbá havi 20 000 korona támogatást. Az osztrák küldött egyszersmind kijelentette, hogy amennyiben kérésüket nem teljesítik, nem lesz módjukban az üdítő állomást fenntartani, és az június 15-vel beszünteti tevékenységét. A hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottság 1921. július 7-i ülésén elismerte a 200 000 koronára vonatkozó osztrák követelés jogosságát, de az osztrák üdítő állomás folytatólagos javadalmazását elvetette és Buchberger őrnagy álláspontját tette magáévá, mely szerint „üdítő italt és kenyeret – mégpedig fejenként 2 dl kávét és 200 gr kenyeret – a továbbírányító osztag élelmezési állomása adjon a már kiutalt készletből a szállítmánynak”. Az őrnagy mindenképpen szükségesnek tartotta, hogy a hazatérők Bécsben továbbra is valamilyen üdítésben részesüljenek, „mivel – mint írta – a hadifoglyok néha egy egész napig élelem nélkül maradnak. Ez természetesen azokra vonatkozik, akik osztrák kórházvonatokon érkeznek meg. Továbbá az üdítés fenntartása – vélte Buchberger őrnagy – szükséges nemzeti politikai szempontból is, mert általános a panasz a hazatérők részéről, hogy ők kapták mindenütt a legkevesebbet és a wieni üdítést úgy vették: Na végre, mi is kapunk valamit”.⁶⁴

63 HL Hdf.gy. Bécs 181/1921.

64 OL Küm. K73. 3. tárgyi dosszié, min. biz. a hdf-ügyek intézésére 1921. július 7-i ülésének jegyzőkönyve; HL Hdf.gy. Bécs 174/1921.

Nem csak Buchberger őrnagy, hanem a stettini kirendeltség vezetője, *Ruszkay Gyula* is szóvá tette, hogy a magyar megbízottak mennyivel kevesebbet tudnak nyújtani hazatérőiknek, mint más nemzetbeli kollégáik. Bizonyítékul felsorolja, hogy Stettinben az utódállamok képviselői mivel támogatják honfitársaikat, amikor ő újságokon és ruhaneműn kívül semmit sem tud adni: „*Ausztria*: Fejenként 20 márkát, 10 cigarettát, kíségetésképpen ruhaneműt. Ezenkívül minden itteni, vagy swinemündeai nap után 2 márkát. *Csehszlovákia*: Fejenként 15 márkát és 5 márka értékű cigarettát. *Románia*: Fejenként 1 pakli dohányt, 4 embernek egy húskonzervet, és kíségetésképpen ruhát. *Lengyelország*: Fejenként 20 cigarettát. *Jugoszlávia*: Hosszú ideig nem adtak semmit. Újabban fejenként 10 cigarettát.”

A bécsi továbbírányító osztag parancsnoka mindezek figyelembevételével sürgős intézkedéseket kért, mert anélkül a Bécsen átvonuló hadifoglyok üdítésben nem részesülhettek.

Ugyanakkor kérte az irányító osztag munkájának megosztását közte és az osztag állományában maradt egyetlen tiszt; Kraft Pál százados között. Mint indoklásként felhozta: „a vörösvédelmi szolgálat Wienben egyre nagyobb ügkörre terjed ki”, aminek ellátása minden idejét lekötötte, s emiatt az újonnan felállított élelmezési állomással, és az üdítő állomás működésének küszöbön álló beindításával járó sok írásbeli munkát elvégezni nem tudja. Ezért javasolta, hogy „az élelmező állomás és az üdítő állomás körüli munkálatok és az elszámolás, továbbá az amerikai visszavándorlók fogadásával járó ügyek Kraft százados hatáskörébe kerüljenek, a felelősség teljes terhe mellett.” Elgondolása értelmében a hadifoglyok fogadása, a propaganda és a személyi ügyek vezetése az ő irányítása alatt maradtak volna, és mint parancsnok természetesen Kraft százados munkájához is ő adta volna az irányelveket.⁶⁵

Bár a magyar élelmezési és üdítő állomás működése megindult az Ostbahnhofon,⁶⁶ Buchberger őrnagy várakozásával ellentétben ez nem elégitette ki a hazatérőket. 1921. július 28-án kénytelen volt azt jelenteni előljáróinak, hogy „az összes hadifogoly-szállítmányok arról panaszkodnak, hogy a különböző állomásokon az idegen nemzeti állambeli hazatérők pénzt, ruhát, fehérneműt, dohányt, teát stb. kapnak, és megjegyzik, hogy ők, magyarok nem kapnak semmit. Most pedig – fűzte hozzá Buchberger a visszatérők panaszaihoz – Wienben a Vöröskereszt üdítő állomása is megszűnt, és itt is csak 5–6 db cigarettát kapnak tőlünk. Szükségesnek tartom a figyelmet (ismételten) felhívni, hogy ezek a hazatérőkben azt a benyomást keltik, hogy övelük bánnak a legmostohábban.”⁶⁷

Stettin

Miközben a koppenhágai magyar-szovjet egyezmény értelmében folyt a hadifogolycseré, a két fél között újabb megbeszélések indultak a Magyar Tanácsköztársaság 1920 augusztusában Budapesten perbefogott népbiztosai és az értük Oroszországban visszatartott magyar tisztek kicseréléséről. A tárgyalások eredményeként 1921. július 29-án Rigában egyezményt írtak alá. Ennek értelmében 1921 végéig valamennyi Oroszországban maradt magyar hadifoglyot, köztük az összes túszként visszatartott tisztet hazaszállítják, amennyiben a magyar kormány a szerződésben foglalt magyar kommunistákat szabadon bocsátja és lehetővé teszi számukra, hogy Szovjet-Oroszországba távozzanak.⁶⁸

Ruszkay alezredes pénzt kért, hogy cigarettát vásárolhasson a hazatérőknek, továbbá ruhát – különösen köpenyt, és bakancsot –, amelyre igen nagy szükség lett volna az egyre hűvösebbé váló szeptemberi időjárás miatt. HL Hdf. gy. Stettin 290/1921.

⁶⁵ HL Hdf. gy. Bécs 170/1921.

⁶⁶ Ez egy 1921. október 28-án a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának címzett jelentéből derül ki, amely a továbbírányító osztagparancsnokságnak kiutalt élelmiszerekből megmaradt készletekről számol be, és utánpótlás küldését kérte. HL Hdf. gy. Bécs 305/1921.

⁶⁷ HL Hdf. gy. 221/1921. A panaszokat v. ö. *Ruszkay* ezredes e tárgyban küldött jelentéseivel (64. sz. jegyzet).

⁶⁸ A túszerét megelőző, majd az azzal kapcsolatos hosszas és bonyolult tárgyalások, valamint a végrehajtás nehézségeinek bemutatása nem e dolgozat feladata. Ezt megtette *Hunyadi Károly* „A Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyok hazatelepítése 1919–1922.” c. kandidátusi értekezésében (HL Tgy. 2835.) Az említett mű egyes fejezetei megjelentek: HK 1970. 2. sz., 167–191. o., 1972. 3. sz., 547–556. o., 1975. 4. sz., 721–758. o. és 1976. 2. sz.,

Hosszas tárgyalások után a túszcseré színhelyéül a lett fővárost választották. A megállapodás szerint a magyar kommunisták egyes csoportjait erős őrizet mellett vasúton Csehszlovákián át szállították. Onnan indultak tovább Rigába, ahol kicserélték őket a szintén odaérkezett túsztisztekkel, akiket előbb vasúton Stettinbe vittek, onnan pedig a hazatérés szokott vonalán folytatták útjukat Passau felé.

Az első tiszti túszzállítmány 1921. november 2-án du. 2 órakor érkezett meg Rigából Stettinbe. Ruskay alezredes a szállítmány fogadásáról november 3-án írt jelentésében felvetette, hogy „jó volna, ha lehetne Rigából Stettinig való szállításra fűthető személyszállító vagonokat kieszközölni” a marhaszállító vagonok helyett, amelyeken az első túszzállítmány 360 tisztje tette meg az utat.

Mivel Berlinben november 2-án estére tervezték az első túsztisztek ünnepélyes fogadását, ezért a követség felszólítására a szállítmány már du. 4-kor – most már fűthető személykocsikon – tovább utazott a német főváros felé. A túsztisztek által a Stettinben eltöltött két órától így emlékezett meg jelentésében Ruskay: „E rövid két óra alatt mindent megtettünk, hogy hazatérőink jól érezzék magukat. Szeretetadományokban, virágokban bőven volt részük. Különösen meghatóan gondoskodtak hazatérőinkről Stettin városa és az itteni nőegylet tagjai.”⁶⁹A következő túszzállítmány december 6-án érkezett az Odera parti városba, ahol mindössze 3 órát töltött. Mivel ez az idő a ki- és bevagonyozással, az étkezés, a szeretetadományok, a ruhafélék és az újságok kiosztásával telt el, nem maradt idő a beérkezett tisztek létszámának ellenőrzésére. Így nem volt lehetőség az elcsatolt területekre utazók számának megállapítására sem, mert az utódállamok képviselői nem tettek különbséget túsztisztek és nem túsztisztek között, utólagosan sem sikerült a szállítmányról egy jegyzéket összeállítani.

Ezért Ruskay alezredes azzal a kéréssel fordult Jungerth Mihályhoz, aki magyar részről a rigai túszcserét irányította, hogy „az ellenőrzés megkönnyítése végett... a jövőben ... a túszzállítmányoknál a szállítmányvezetőnek Karkiss⁷⁰ adjon át egy jegyzéket, amelyből az egyes államokba utazó tisztek száma – a rigai elosztás szerint – kivethető lenne. E jegyzék a szállítmány ideérkezésekor azonnal nekem (t.i. Ruskay – B. A.) lenne átadandó. Az itteni elkallódásokat a jegyzék segítségével könnyen ellenőrizhetnénk. Nevek nem szükségesek, elegendő a létszám is pl. így: A szállítmányban van 124 magyarországi, 1 osztrák, 4 jugoszláv, 52 Csehszlovákiába és 2 Romániába utazott tiszt.”⁷¹

A magyar hadifoglyok és túsztisztek hazaszállítása a nagy távolságok, közlekedéstechnikai és egyéb problémák miatt nem fejeződhetett be a szerződésben megjelölt határidőre, azaz 1921 végére, hanem elhúzódott a következő év augusztusáig. Bár a következő túszzállítmányok⁷² stettini

290–307. o. Jelen keretek közt a túszcserével csak mint a külföldre kirendelt hadifoglyátadó állomások ügykörét érintő kérdéssel foglalkozhatunk.

69 HL Hdf. gy. Stettin, vegyes jelentések 8/23. o., 286/1921. szám.

70 Karkis Kornél alezredes a Honvédelmi Minisztériumot képviselte Rigában a túszcseré lebonyolításánál.

71 HL Hdf. gy. Stettin 328/1921.

72 A túszzállítmányok létszáma és Csótra érkezésének dátuma:

a száll. sorszáma	dátum	létsz.	elcsatolt területre való
-------------------	-------	--------	--------------------------

fogadásáról nem maradt ránk beszámoló valószínűnek látszik, hogy ottani üdvözlésük az első két szállítmányéhoz hasonlóan folyt le, mint ahogy a tengeren érkező „rendes” hazatérők fogadása is az 1920. óta kialakult szokások szerint zajlott.

Passau

Még javában folyt a magyar hadifoglyok Oroszországból való hazaszállítása, amikor 1921. november 22–23-án az osztrák és német vasúti hatóságok és hadifogolyügyi hivatalok, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt képviselői értekezletet tartottak, amelyen részt vett Gunde Géza százados, a passau magyar fogadó tiszt is. Az értekezleten Rouge ezredes az osztrák hadifogolyügyi hivatal vezetője bejelentette: Tekintettel arra, hogy az osztrák hadifoglyok már csak ritkán érkeznek, a passau osztrák fogadóállomást feloszlatják.

Az osztrák fogadóállomás feloszlatása egyaránt kellemetlenül érintette a magyar kirendeltséget és a Nemzetközi Vöröskeresztet, mint a Passaun áthaladó nem osztrák és magyar nemzetiségű hazatérők istápolóját. A német kormánnyal kötött szerződés értelmében ugyanis a Németországon átutazó, nem birodalmi német hazatérők ételmezéséről Passauban már az osztrák átvevő állomás gondoskodott.

Az osztrák fogadóállomás megszüntetése esetén szükségessé vált a Passaun áthaladó hadifoglyok ellátásának újrászervezése. Felmerült, hogy Passau helyett Regensburgban – ahol addig csak teát vagy kávékat kaptak – ételmezzék a hazatérőket. Ezt azonban a Vöröskereszt megbízottjának javaslatára elvetették, mert egyrészt a hadifoglyok ellátása Regensburgban – tekintettel az ottani nagy drágaságra – túl költséges lett volna, másrészt a szállítmányok Regensburg és Linz között, ahol a legközelebbi ételmezzési állomás volt, esetleg 12 órát vagy még többet utaztak volna ételmezés nélkül.

Az osztrák hadifogolyügyi hivatal képviselője látva, hogy a passau osztrák fogadó állomás megszüntetésével milyen probléma elé állította a Nemzetközi Vöröskeresztet és passau magyar kollégáját, felajánlotta, hogy bár a passau osztrák kirendeltséget feloszlatja, a segélyvonatot, amelyhez konyha is tartozott, 1922. február 1-jéig Wernstein állomáson hagyja. Egyben felkérte Gunde századost a passau magyar fogadóállomás vezetőjét, vállalja, hogy a szállítmányok érkezésekor a segélyvonatot idejében értesíti és Passaubá húzatja. Kérte továbbá, hogy díjmentes sürgönnyel értesítse a linzi hadifogly elosztó és fogadó állomást a transzport odaérkezésének várható idejéről. Gunde százados vállalta a kérés

I.	1921. november 6.	360	109
II.	1921. december 12.	197	78
III.	1922. január 15.	136	40
IV.	1922. február 5.	38	12
V.	1922. március 4.	243	57
VI.	1922. március 29.	169	1
VII.	1922. április 15.	231	132
VIII.	1922. július 16.	61	6
IX.	1922. augusztus 10.	131	30
	összesen:	1566	465

Kirchner Sándor: i.m. 242.o.

teljesítését hangsúlyozva, hogy az osztrákok szintén támogatták a magyar hazatérőket, amikor még Passauban nem működött magyar fogadó állomás.

Stoll svájci ezredes a Nemzetközi Vöröskereszt németországi képviselője azzal a kéressel fordult Gunde százados útján a Honvédelmi Minisztériumhoz, hogy abban az esetben, ha az osztrák segélyvonal szolgáltatásait is megszüntették, engedélyezze, hogy a passauai magyar fogadó állomás minden hazatérőnek – tekintet nélkül nemzetiségére – húskonzervet és kenyeret adhasson ki, miként saját honfitársaiknak. Az elszámolás módozatainak megállapítását a magyar félre bízta.

Gunde százados az értekezletről írott, december 2-án kelt jelentésében már javaslatot is tett a passauai magyar fogadó állomás élelmező állomássá való átalakításáról. Szerinte a „legcélszerűbb volna, ha Pestről felvételeznék (t.i. Gunde százados – B. A.) lisztet és húskonzervet, amellyel minden hónap elsején elszámolnék. Éspedig a saját foglyoknak kiosztott élelmiszerről nyugtával, az idegeneknek kiadott mennyiségről pedig a Nemzetközi Vöröskereszttel közvetlenül pénzzel a Honvédelmi Minisztérium által megállapított árak alapján.”⁷³

A Honvédelmi Minisztérium reagálása Gunde százados javaslatára – sok más, a hadifogoly-hazaszállítás kérdéseivel foglalkozó irathoz hasonlóan sem a minisztérium levéltárában, sem a passauai fogadó állomás iratai közt nem maradt ránk. Azonban Gunde századosnak a Honvédelmi Minisztérium 52.783/356.a és a m. kir. Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya⁷⁴ 12.816/hdf. számú rendeletére adott válaszából arra következtethetünk, hogy a minisztérium szerint – ellentétben a fogadó tiszt véleményével – a hadifoglyok ellátásához szükséges élelmiszereket az ausztriai Wernsteinben kell beszerezni, és azt Passauban frissen elkészítve a magyarországi illetékességű hazatérők közt kiosztani.

Az ausztriai, illetve németországi élelmiszer- és árviszonyokat jobban ismerő Gunde százados 1922. január 22-én kelt, s a Felszámoló Hivatal V. főosztályának címzett jelentésében élénken tiltakozott a minisztériumi elképzelések ellen. Rávilágított, hogy „Wernsteinből a hadifoglyok, különösen pedig csakis a csonka-magyarországi hadifoglyok élelmezése lehetetlen. Wernsteinben a hús ára jelenleg 700–800 osztrák korona – ez aránylag az itteni (t. i. az ausztriai – B. A.) árakhoz képest olcsó lenne – de viszont az osztrák hatóságok semmi esetre sem engednék meg a kivitelt, de pláne akkor nem, ha csak a magyar hadifoglyokról van szó. A kenyér ára Ausztriában 316 osztrák korona, ez sokkal magasabb mint Passauban, ahol jegy nélkül – ha nem lesz drágább – ma 4 márka 50 pfennigért kapni fontját, tehát 9 márkáért kg-ját. Wernsteinben azonkívül lehetetlen a szükséges mennyiségű kenyeret kapni.

A főzelékeket és a főzéshez szükséges egyéb dolgokat az osztrák élelmező vonat a linzi »Wirtschaftsamt«-tól kapta, ahonnan mi magyarok különösebb engedély nélkül nem kaphatjuk meg.

Ha a húst elhozhatnánk Wernsteinből – esetleg olyan ürügy alatt, hogy a hús a hadifoglyoknak, de nem csak a magyar hadifoglyoknak lesz – akkor még mindig nem értünk el konkrét eredményt, mert itt Passauban nincs, aki elkészítse. Viszont

73 HL Hdf. gy. Passau 248/1921.

74 A volt bécsi magyar katonai meghatalmazott hivatalának elnevezése 1921 júniusától. Az osztály a közös osztrák-magyar katonai ügyek felszámolásával foglalkozott. Vezetője valamennyi Ausztriában tartózkodó magyar katonai személy elöljárója volt.

Wernsteinben elkészíttetni és onnan a kész ételmezt idehozni szintén lehetetlen, annál is inkább mivel esetleg csak 5–6 óra múlva érkezik Passauba a szállítmány.”

Ha a hazatérőknek szánt ételmezt nem hozhatják kizárólag Magyarországról, akkor – Gunde Géza véleménye szerint – a legegyszerűbb az lett volna, ha a kenyeret Passauban szerzik be, a húst pedig konzerv formájában Magyarországról szállítanák a passauai fogadó állomás részére. Itt a konzerveket minden nehézség nélkül fel lehetne melegíteni, és a szállítmány megérkezésekor a hadifoglyoknak kiadni. Jelentésében Gunde százados azonban továbbra is kitartott decemberi javaslata mellett, amely szerint: „a legolcsóbb eljárás mindenestre az lenne, ha a mind a húskonzerveket, mind a kenyérsütésre alkalmas lisztet Magyarországról szállítanák ide (t.i. Passauba – B. A.)⁷⁵.”

Gunde százados érvelése meghallgatásra és megértésre találhatott előjáróinál, mert 1922. február 16-án a Honvédelmi Minisztérium 165/36.a-1922. számú rendeletére örömmel jelenthette, „hogy a magyar és osztrák hadifoglyok Passauban ételmeztetnek.” E célból a m. kir. Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya 600, az osztrák hadifoglyügyi hivatal pedig 100 húskonzervet bocsátott a passauai magyar fogadó állomás rendelkezésére, amely mennyiség Gunde véleménye szerint „előreláthatólag két hónapig lesz elegendő a hazatérők ételmezésére.”

A passauai ételmező állomás működését Gunde százados az alábbiak szerint írta le: „Minden egyes szállítmánynál felmelegítettek Passauban (egyenlőre ingyen) annyi húskonzervet, ahány fő jegyezve van Stettinből. Minden egyes ember részére süttetek 420 gr kenyérgyegy-mentes félfehér kenyeret (a fekete kenyér árusítása csak jegyre történik, egyenlőre darabonként 3,50 márkáért).⁷⁶”

A forró konzerveket – folytatta a jelentés – minden ember megkapja, amit a szállítmányparancsnok aláírásával igazol, ... az emberek nagyon meg vannak elégedve. Ilyen kiadás, tápláló étkezést Németország területén nem kaptak sehol.

Az osztrákok részére szintén ugyanezt cselekszem azon különbséggel, hogy minden egyes szállítmány érkezését megsürgönyözöm Linzbe, ahonnan minden egyes alkalommal ideutazik egy tiszt, aki az osztrák hadifoglyokkal elintézi a tennivalókat.⁷⁷

A passauai osztrák fogadó állomás feloszlata után a Nemzetközi Vöröskereszt átiratban – amely 1922. január 23-án érkezett meg – kérte a passauai magyar kirendeltséget, hogy közölje a Passaun átvonult hadifoglyok számát és nemzetiségi összetételét, hogy a Vöröskeresztnak, mint a hadifoglyok németországi szállításáért felelős szervnek, áttekintése legyen a passauai forgalomról. Egyben érdeklődött, hogy az idegen nemzetbeli átvonulók nem kaphatnának-e a magyarokkal együtt ellátást a kirendeltségen.

Gunde százados 1922. február 16-án kelt válaszában sajnálattal közölte, hogy a Honvédelmi Minisztérium parancsa értelmében nincs abban a helyzetben, hogy idegen nemzetbelieket a magyar készletekből – akár utólagos térítés ellenében is – ellásson. Így a főleg jugoszláviai illetőségű hazatérők semmilyen ellátásban nem részesülhetnek magyar részről, ameddig hazájuk vagy a Nemzetközi Vöröskereszt

75 HL Hdf.gy. Passau 13/1922.

76 Később a bécsi továbbbírányító osztag lisztkészletét is átszállították Passauba, hogy abból helyben süssenek kenyeret a beérkező hadifoglyok részére. Mivel a Bécsen átutazó hazatérők ételmezése a hietzingi fertőtlenítő állomáson történt, az Ostbahnhofon nem volt már szükség lisztre. HL Hdf.gy. Bécs 47/1922.

77 HL Hdf.gy. Passau 36/1922.

nem bocsát az osztrák hadifogolyügyi hivatalhoz hasonlóan a magyar élelmező állomás rendelkezésére élelmiszert – főleg húskonzervet – utólagos elszámolás fejében. „Ebben az esetben – írta Gunde százados – a magyar fogadó állomás a más nemzetiségű hazatérőket is szívesen részesíti olyan ellátásban, mint a magyar és az osztrák katonákat.”⁷⁸

A Vöröskereszt elfogadta a magyar feltételeket, és 1922. február 20-án Gunde százados már azt jelenthette a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának, hogy „a jövőben nemcsak a magyarok és az osztrákok élelmeztetnek a fogadó állomás által, hanem külön direkt elszámolás ellenében az összes más nemzetiségű hadifoglyok is.” A Vöröskereszt ugyanis 300 db húskonzervet és 100 kg lisztet küldött az idegen nemzetbeli hadifoglyok, valamint tejkonzervet és kétszerüstlet az asszonyok, a gyerekek és a betegek részére.⁷⁹

*A hivatalos hadifogoly-hazaszállítások befejezése,
az ausztriai és németországi magyar hadifogoly-fogadó szervek feloszlata,
1922*

Passau

Gunde százados azonban nem sokáig istápolhatta a hazatérőket a Vöröskereszt küldeményeiből, mert a német hatóságok 1922. február 21-én letartóztatták. A passauai bíróság ügyészének vádirata szerint letartóztatására az adott okot, hogy Gunde százados, aki 1921 decemberében vagy 1922 januárjában a prágai Eric Szobotha útján megismerkedett Franz Abele volt főhadnaggyal, segítséget nyújtott a két embernek külföldi pénznemek, valuták és kiviteli tilalom alá eső áruk Ausztriából Németországba, illetve Németországból Ausztriába történő kivitelében azaz „síbolásban”, oly módon, hogy ő és tisztiszolgája szolgálatuk teljesítése közben minden vizsgálat nélkül közlekedhettek a két ország között.⁸⁰

A letartóztatott Gunde százados helyére Csongrády-Scharf ezredest rendelték ki Bécsből, hogy ideiglenesen vegye át a passauai fogadóállomás vezetését. Az új parancsnok 1922. március 4-én foglalta el állomás helyét, és még aznap értesítette a Vöröskereszt németországi kirendeltségét, hogy az állomás továbbra is állítja a Gunde százados által elvállalt kötelezettségeket.⁸¹

Csongrády-Scharf ezredes – miután berendezkedett a passauai fogadó állomáson – 1922. március 7-én, majd március 10-én a következő jelentéssel fordult a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához, illetve a Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztályához: „Az illető iratokat áttanulmányozva arra a meggyőződésre jutottam, hogy a passauai fogadó állomást fel lehet oszlatni, mert ha a hadifoglyok nagyobb számban (400 ember felett) lesznek szállítva kórházvonalaton utaznak, ha pedig kisebb csoportban lesznek Passaun átirányítva arra az esetre, a Passauban 1921.

78 HL Hdf.gy. Passau 21., 32., 36/1922.

79 HL Hdf.gy. Passau 39/1922.

80 HL Hdf.gy. Passau 75/1922.

81 HL Hdf.gy. Passau 43/1922.

november 22-én megtartott megbeszélésén – a határozat 7. oldalán a »d« pont alatt – világosan meg lett határozva a hadifoglyok élelmezése.⁸²

A passauai fogadóállomás konyha és konyhai felszerelések nélkül, és a személyzet teljes hiányában úgyis csak kenyeret és felmelegített konzervet tud a foglyoknak nyújtani, s emiatt a költséges fogadó állomást fenntartani nem érdemes.

Az osztrákok az Öst. Kriegsgefangenen Amt átirata folytán 1-jével a wernsteini fogadó állomást feloszlatták.”

Ezekre a tényekre hivatkozva Csongrády-Scharf ezredes azzal a javaslattal fordult előljáróihoz, hogy „mivel az összes hadifogoly-szállítmányok úgyis Hütteldorf-Hacking állomásra futnak be Bécsbe, ennél fogva ajánlatos volna a Landes Heimkehr-Stelle Hiezingben a (nemzetiség szerinti – B. A.) széjjelosztást és a fertőtlenítést, élelmezést elintézni. Annál is inkább, mert az osztrákoknak erre a célra ma is megvannak a berendezéseik, de hallomás szerint az összes ilyen intézményeket fel akarják oszlatni.

Amennyiben a Honvédelmi Minisztérium a fogadó állomás feloszlataához hozzájárul – tette hozzá az ezredes – úgy az itt levő készleteket, iratokat stb. hajón küldeném le Bécsbe vagy Pestre.” Ellenkező esetben pedig egy idősebb tiszt és egy németül tudó számvivő altiszt kiküldését kérte, hogy ő mielőbb bevonulhasson a bécsi helyőrségbe.⁸³

A Honvédelmi Minisztériumban miután nyilván áttanulmányozták Csongrády-Scharf ezredes jelentését a passauai helyzetről, és összevetették az ottani magyar fogadó és élelmező állomás fenntartásával járó költségeket a hazatérők csökkenő számával, úgy döntöttek, hogy a passauai magyar fogadó állomást feloszlatták.

Maga az állomás feloszlataát elrendelő parancs nem maradt ránk, így az állomás megszüntetésének dátumát csak közvetett úton és nem egészen pontosan tudjuk megállapítani. A honvédelmi Minisztérium 36. osztályánál 1922. március 28-án kelt és a Külügyminisztériumhoz címzett átirata a passauai fogadó állomásról úgy beszél, mint amelynek „feloszlataa folyamatba tétetett, s működését rövid időn belül megszünteti.”⁸⁴ 1922. április 10-én a Honvédelmi Minisztérium 13.205/36. számú rendeletére Csongrády-Scharf ezredes egyidejűleg jelentette a minisztérium 36. osztályának és a stettini fogadó bizottságnak, hogy a passauai fogadó állomás megmaradt élelmiszerkészletét: 487 kg lisztet, 2262 adag húskonzervet és 2000 adag kávé konzervet a 2. sz. német kórházvonattal Stettinbe küldte. Ugyancsak visszaküldte Berlinbe a Vöröskereszt ottani kirendeltsége tulajdonát képező 142 hús- és 186 tejkonzervet, valamint 97 kg kétszersültet, amelyek a Vöröskereszt februári küldeményéből a passauai magyar fogadó állomás raktáraiban még megmaradtak.⁸⁵ Tehát április 10-re a passauai állomás felszámolta raktári készleteit és indulásra készen állt. 1922. április 12-i keltezésű átiratban a bécsi irányító osztag avval a kéréssel fordult a stettini fogadó bizottsághoz, hogy „tekintettel a passauai

82 Az említett határozat szövege nem maradt ránk. *Gunde* századosnak az értekezletről 248/1921. sz. alatt küldött jelentéséből pedig úgy látszik, hogy nem sikerült véglegesen megállapodni a hadifoglyok passauai étkeztetéséről. Hiszen ennek következménye volt, hogy magyar élelmező állomást kellett Passauban felállítani. Lehet, hogy *Csongrády-Scharf* ezredes az osztrák megbízott azon kijelentésére gondolt, miszerint a wernsteini osztrák segélyvonat 1922. február 1-jéig állomáshelyén marad és a szállítmányok Passaubá érkezésekor oda áthúzatva látja el a hazatérőket a szükséges élelemmel.

83 HL Hdf.gy. 54., 61/1922.

84 A Honvédelmi Minisztérium 4063/eln.36.-1922. sz. átirata (OL Küm. K.73., Jungerth-misszió iratai 847/1922.)

85 HL Hdf.gy. Passau 83/1922.

állomás felosztására” a stettini szállítmányok indulásával addig Passauba küldött távirati jelentéseket közvetlenül Bécsbe küldje.⁸⁶ A passai fogadó állomás utolsó meglevő irata 1922. április 14-i dátummal íródott.

Stettin

A passai állomás felosztásával a stettini fogadó bizottság maradt az egyetlen magyar hadifogolyügyi kirendeltség Németország területén. „Ez végzi a szállítmányok regisztrálását és továbbirányítását, mivel ... a Nemzetközi Vöröskereszt a zárt szállítmányokat az orosz határtól a magyar határig szállítja, s így a passai fogadó szerv feleslegessé vált.” – írta a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya a hazatérők németországi fogadásáról 1922. május 16-án egy, a Külügyminisztériumnak címzett átiratban.⁸⁷

Az, hogy a Vöröskereszt még 1922 tavaszán is folytatta a hadifoglyok hazaszállítását Oroszországból, nem utolsó sorban a magyar kormányt a hadifogoly-tügyekben képviselő Jungerth Mihály erélyes fellépésének volt köszönhető. Ugyanis 1922. február 12-én, amikor még javában folyt a túszként visszatartott tisztek és egyéb magyar hadifoglyok hazaszállítása Oroszországból, Jungerth Mihály azt az értesítést kapta, hogy tekintettel a hazaszállítás befejeztére, a Vöröskereszt rigai képviselőt 1922. március 31-vel megszüntetik. Jungerth Mihály azonnal offenzívát indított a Vöröskereszt határozatának megváltoztatásáért. Többszöri kérésre⁸⁸ végül Stoll alezredes a Vöröskereszt németországi képviselője április 23-án közölte, hogy a Vöröskereszt mint addig egyelőre folytatja a foglyok hazaszállítására vonatkozó tevékenységét. „Mindazonáltal – írta Jungerth Mihály egy április 27-én kelt jelentésében – a költségek redukálása céljából az egész apparátus minimumra lett egyszerűsítve. A rigai átvonuló tábor fel lett oszlatva, s a sok irodai- és segédszemélyzet elbocsátva. A foglyok a rigai tábor helyett az orosz határnál Rosittenben (Resnica) lesznek deszinficiálva, s Rigába szállítva. Innen német kórházvonalat fogja őket Passauba vagy Bécsig szállítani... Az elszámolást a lett, a litván és a német kormánnyal ezután is mint eddig a Nemzetközi Vöröskereszt végzi.⁸⁹

Bécs

Arról a tényről, hogy a német kórházvonalak nemcsak Bécsig, hanem egészen a magyar határig közlekednek, Kraft századosnak, a bécsi irányító osztag beosztott tisztjének 1922. április 5-én a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához írt jelentéséből tudunk. Ebben arról értesítette az illetékeseket, hogy az osztrákok jelentősen megemelték a vasúti tarifákat. Jelentésében példaként hozta fel, hogy a legutóbbi német kórházvonalat szállítási költségei Wien-Hütteldorf és Hegyeshalom között 324 468 osztrák koronára rúgtak, amit az osztrák hatóságok készpénzben követeltek. Ezért kérte, hogy a Honvédelmi Minisztérium legalább 5 millió osztrák koronát utaljon át sürgősen a Bécsi Felszámoló Hivatal V. főosztálya gazdasági hivatalának, vagy – amennyiben az átutalás nehézségbe ütközne – a

86 HL Hdf.gy. Bécs 46/1922.

87 HM 4341/el.n.-1922. (OL Küm. K.73., Jungerth-misszió iratai 1066/1922.)

88 OL Küm. K.73. Jungerth-misszió iratai, 776/1922. III. 26., 780/1922. III. 18., 844/1922. IV. 18., 848/1922. IV. 21.

89 OL Küm. K.73. Jungerth-misszió iratai, 857/1922.

Külgyminisztérium utasítsa a bécsi magyar követséget, hogy ezen összeget a saját pénztárából fizesse ki az irányító osztagnak. Kérését a következőképpen indokolta: „Amennyiben pénzfedezet nem lesz a következő zárt szállítmány érkezéséig, annak továbbításáért felelősséget nem vállalok, mert az osztrákok csakis készpénz ellenében továbbítják a zárt szállítmányt. A zárt szállítmányok módja továbbra is csak a kórházvonat lehet, mivel ellenkező esetben a hazatérőket a hietzingi táborba kellene vinni dezinficiálásra és a tábor nincs olyan állapotban, hogy nagyobb számú szállítmányt felvegyen. Eltekintve attól, hogy ez megint pár napot venne igénybe, a dezinficiálás és az élelmezés megint pénzbe kerülne.

Remélem – folytatta a jelentést –, hogy a jövőben is sikerülni fog a német kórházvonatokat egészen Hegyeshalomig irányítani, de ehhez előfeltétel, hogy a fennkért pénzösszeg rendelkezésre álljon.”⁹⁰

1922. április 12-én a bécsi irányító osztag a stettini kirendeltséghez fordult azzal a kéréssel, hogy onnan elinduló transzportokról a felosztatott passauai fogadó állomás helyett közvetlenül Bécsbe küldjön távirati jelentést, amely tartalmazza a hadifoglyok számát azon megjegyzéssel, hogy túsok-e vagy nem, hogy a vonaton élelmezik-e őket és hogy ragálygyanúsak-e.

Ezekre az adatokra azért volt szükség, mert „a fenti fogadóállomás (t. i. a bécsi irányító osztag – B. A.) teljesen a stettini állomásra van utalva a passauai állomás felosztatása után, s mivel Bécsben az osztrák hadifogoly állomás is felosztatás alatt van, feltétlenül szükséges, hogy már idejében tudjak gondoskodni (t. i. Kraft százados – B. A.) a szállítmány továbbításáról, illetve annak élelmezéséről, ehhez hozzájön még az a nehézség is, hogy magyar kórházvonat a nagy költség miatt előre láthatólag nem fog jönni.”⁹¹

Ugyanazon a napon, tehát április 12-én Kraft százados annak engedélyezését kérte a Honvédelmi Minisztériumtól, hogy kivételes esetben kézi bevásárlás útján szerezhesse be kenyeret az átvonuló magyarok számára. Ugyanis az osztag lisztkészletét annak idején Passaubá utalták át, és újabb lisztmennyiség kiküldését már nem tartotta célszerűnek, mert a német kórházvonatokon utazó, 400 főnél nagyobb szállítmányokat a szerelvényeken élelmezik, amelyek Bécsig, illetve – ha sikerül elintézni – Hegyeshalomig szállítják a hadifoglyokat, így az Ostbahnhofon ezek élelmezéséről nem kell gondoskodni. Az ennél kisebb szállítmányok pedig, amelyek nem kórházvonatokon tették meg az utat Stettinből Passauiig, vagy Linzig, osztrák vonatokra szállva utaztak Bécsig, a hietzingi fertőtlenítő állomásig. Ott az újabb rendelkezések szerint minden olyan hazatérőnek, aki nem kórházvonaton érkezett az osztrák fővárosba, fertőtlenítésen kellett átesnie, ugyanakkor ellátását a táborban – utólagos térítés ellenében – biztosították. Az irányító osztagnak ezek után a rendszertelenül érkező egyéni hazatérők élelmezésével kellett foglalkoznia. Így az Ostbahnhofon 1922 márciusától valóban csak kivételes esetekben került sor élelemosztásra.”⁹²

Április 29-én érkezett meg Stettinből Ruszkay ezredes válasza, amelyben ígéretet tett arra, hogy a szállítmányok indításáról tájékoztatja az irányító osztagot. Távirata végén közölte, hogy a Honvédelmi Minisztérium 5737/36.-1922. számú rendelete

90 HL Hdf. gy. Bécs 45/1922.

91 HL Hdf. gy. Bécs 46/1922.

92 HL Hdf. gy. Bécs 45-47/1922.

értelmében a továbbbírányító osztag parancsnokságán kívül a Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal V. főosztályát – Museum Gasse 7. szám alatt – is értesítenie kell. Ruzskay ezredes felvetette, hogy költség-megtakarítás szempontjából nem lenne-e helyesebb, ha csupán az egyik helyre küldene értesítést. Kraft százados válaszában avval nyugtatta meg a többletkiadások miatt aggódó ezredest, hogy a felszámoló hivatalhoz címzett táviratokat is ő kapja kézhez, mivel a nevezett hivatal V. főosztályánál is ő intézi az összes hadifogoly-ügyeket.⁹³

Ez az jelentette, hogy a bécsi magyar katonai meghatalmazott mellett 1919 óta működő hadifogolyügyi csoportot – amelyek feladata a magyar Honvédelmi Minisztérium hadifogoly-ügyekkel foglalkozó osztályai és az osztrák hadifogolyügyi hivatal közötti kapcsolat biztosítása, valamint az Ausztriában működő magyar hadifogoly-fogadó szervek irányítása volt – megszüntették. Sajnos a Bászél Aurél alezredes vezette csoport visszavonásának pontos idejét és okait – a bécsi hadifogolyügyi összekötő tiszt és a katonai képviselő iratainak teljes hiánya miatt – nem ismerjük. Csupán következtethetünk arra, hogy egyrészt az 1922-re erősen megcsappant hazatérés – amelynek következménye a külföldön tevékenykedő magyar fogadó szervek feloszlata, illetve létszámának erős csökkentése volt –, másrészt az osztrák hatóságokkal a magyar hazatérésre vonatkozólag kötött végleges megállapodások után, egy tulajdonképpen csak szervezéssel és irányítással foglalkozó csoport feleslegessé vált. A Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal V. főosztálya amelynek feladata az Ausztriában történő minden magyar vonatkozású katonai esemény – így a hazatérés – irányítása és ellenőrzése volt, azonban nem maradhatott hadifogolyügyi referens nélkül. Ezért döntöttek úgy, hogy a bécsi továbbbírányító osztag parancsnoka az Ostbahnhofon folytatott – és egyre csökkenő – gyakorlati tevékenysége mellett, a Felszámoló Hivatal hadifogolyügyi előadója legyen.

Hy előadói tevékenységét könnyebben végezhesse, a továbbbírányító osztag parancsnokságát a Felszámoló Hivatal 1922. évi 26. számú parancsa értelmében 1922. május 22-vel a bécsi magyar katonai képviselő (t. i. az V. főosztály – B. A.) a Museum Gasse 7. szám alatti Gárdapalotában levő épületébe helyezték.⁹⁴

A hadifogoly-ügyeknek ez a redukált képviselője sem maradt fenn sokáig. Az utolsó túszzállítmány 1922. augusztus 2-i rigai kicserélésével a szervezett hadifogoly-hazaszállítást befejezettnek nyilvánították. A Nemzetközi Vöröskereszt, amely a hazatérők élelmezését és külföldi utaztatását vállalta, július végével eme működését megszüntette, gyűjtőtáborait, kórházvonatait véglegesen feloszlatta.⁹⁵

Mivel nagyobb csoportok további hazatérésére nem lehetett számítani, a külföldön még működő magyar fogadó bizottságokat – Stettinből és Bécsből – 1922. október 1-jével hazarendelték.⁹⁶

93 HL Hdf. gy. Bécs 52/1922.

94 HL Hdf. gy. Bécs 64/1922.

95 OL Küm. K.73. Jungert-hisszó iratai 1214/1922., Küm. K.73. 452. tétel 69.146/1921. a. sz., 93.074/1922. ikt. sz.

96 A hadifogolyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1922. szeptember 21-i ülésének jegyzőkönyve. (A volt Párttörténeti Archivum 651.f. 2/1922-8-3895./Belügyminisztérium Res.3895.)

A határozat értelmében a stettini fogadóbizottság 1922. október 1-jével valóban hazatért (OL Küm. K.73. 42. tétel 103.068/1922.). A bécsi irányító osztag pénztári naplóját – amelybe az V. főosztály gazdasági hivatalától a továbbbírányító osztag részére felvett összegeket, illetve a kiadásokat vezették – csak 1923. február 9-én a januári kiadások felszámolásával zárták le. Hogy 1922 októberé és 1923 januárja közt az osztag tovább folytatta-e működését, vagy csak a felszámolással kapcsolatos ügyeket intézték, nem tudjuk. Bár a hegyeshalmi fogadó állomás iratai közt 1922. november

1922. október 1-jével tehát gyakorlatilag beszüntették tevékenységüket az Ausztriában és Németországban működő magyar hadifogoly-fogadó kirendeltségek utolsó képviselői, amelyek a magyar hazatérés fő irányában a 95 ezernyi olasz, a több, mint 10 ezer angol, francia, szerb hadifogságból, valamint az orosz fogságból Lengyelországon át hazatérő mintegy 12 ezer ember hazasegítése után, 1920 májusa és 1922 augusztusa között – a koppenhágai szerződés értelmében – további 40 ezer Oroszországból visszatérő magyar állampolgár útját biztosították a magyar határig.⁹⁷

Az ausztriai és németországi magyar fogadó szervek nem hadifoglyok fogadásával kapcsolatos tevékenysége

Az Ausztriába és Németországba kirendelt magyar fogadó szervek a hazatérő hadifoglyok és polgári személyek fogadásán kívül más, a magyar kormány számára nagyon is fontos, bár kevésbé emberbaráti feladatokkal is foglalkoztak. Mivel az ezekre vonatkozó dokumentumokat bizalmasan kezelték, így csak elvétve maradt ránk egy-két utalás ezekről a titkos megbízásokról. Így pl. a villachi fogadó állomás⁹⁸ – iktatókönyvének tanúsága szerint – a Hadügyminisztérium alapján fegyvervásárlásra kapott utasítást, ami természetesen tilos volt, és a szomszédos országok legmesszebbmenő tiltakozását váltotta volna ki, ha kiderül. A miniszteri parancsral kapcsolatban 1919. december 21-én Szekulits Milán százados az alábbiakat jelentette: „Volt osztrák tisztek ajánlkoztak fegyvert szállítani. Módomban volna a fegyvereket vöröskeresztes vonatokon szállítani, amennyiben erre felhatalmazást kapnék. Kérem annak közlését, milyen maximális árat fizethetnék a nekem felajánlott fegyverekért: 95 M. puska, kurtály, szurony, géppuska, 15 M. hegyi ágyú és tarack, gyalogsági lőszer, 7, 8, és 10 cm-es lőszer, látszó, kézigránát, telefondrót és telefonkészülék.

Amennyiben meghatalmazást kapnék, kérem a 60. osztályhoz való áthelyezésemet elrendelni. A szükséges pénzt távirati kérésemre a bécsi meghatalmazott utalná át a villachi Kärtner Bank fiókjának a kontómra. Egyúttal meghatalmazást kérek, hogy az esetleg felmerülő szállítási, utazási és egyéb költségeket (vesztegetés) utólagos elszámolás fejében, külön elszámolás nélkül kifizethessem.”⁹⁹ Hogy nyélbe ütötték-e a fegyverszállítást, azt nem tudjuk, az viszont tény, hogy 1920. január 6-án Szekulits századost saját kérésére a villachi fogadó állomáson viselt posztjáról leváltották.

Ugyancsak 1919 decemberében a bécsi átvonuló osztag parancsnokát is többször megkeresték a Nemzeti Hadsereg számára szükséges felszerelés, ruházati cikkek és egyéb hadianyagok beszerzése tárgyában. Evvel kapcsolatban Buchberger őrnagy

17-i és december 16-i dátummal (4685/1922., 4687/1922.) a bécsi továbbírányító osztag pecsétjével és Buchberger őrnagy aláírásával ellátott menetlevelek találhatóak, a bécsi kirendeltség tevékenysége az említett hónapokban már csak minimális lehetett.

97 Kirchner Sándor adatai szerint 1920 májusa és 1921 decembere közt 37 646 magyar hadifogoly tért haza Németországon keresztül,

98 A villachi fogadó állomás 1919 augusztusa és decembere közt az Olaszországból érkező hadifogoly-szállítmányokat fogadta az olasz-osztrák határon. Tevékenységéről l. részletesebben: *Bonhardt Attila: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után.* HK 1984. 3. sz., 475–494. o.

99 HL Hdf. gy. Villach, iktatókönyv: 196/1919., ikt. irat 205/1919.

egy átíratában kérte, hogy a királyhidai fogadó állomás egyik tisztje az ügyben keresse fel megbeszélés végett. Az átírat végére ismételt figyelmeztetésként ezt írta: „Újból megjegyzem, hogy honvéd seregünk feloszlásáról van szó, és olyan cikkek beszerzéséről, amit hivatalosan szállítani nem lehet.”¹⁰⁰

Ruszkay ezredes, a stettini megbízott sokkal óvatosabban járt el, amikor a bécsi katonai meghatalmazott gazdasági hivatalához fordult avval a kéréssel, hogy milyen vasúti pótdíjat számolhat fel. Ugyanis, mint írta, „a vezérkar főnöke által egyéb fontos missziókkal is meg vagyok bízva (t. i. Ruszkay – B. A.), többször utaznom kell.” Levele végén megnyugtatta a gazdasági hivatal – a várható többlet-kiadások miatt – nyugtalankodó hivatalnokait: „az elszámolást nem Önöknek, hanem a vezérkar főnökének fogom elküldeni.”¹⁰¹

Gunde százados, szerencsénkre, kevésbé ügyelt a titkos megbízások bizalmas kezelésre, és a közönséges iratok közé sorolta azt a levelet, amely fényt derít arra a tevékenységre, amelyet a vezérkar megbízásából a hadifogoly-fogadó tisztek állomáshelyeiken folytattak. A passauai fogadó állomás irattárában 104/1921. szám alatt fekvő, 1921. május 20-án Bécsben kelt, minden hivatalos iktatószámozást nélkülöző levél „Kedves Barátom” megszólítással kezdődik. Tartalma azonban egyáltalán nem barátok közti bensőséges levélváltásra utal. A megszólítást követően ugyanis így folytatódik: „Tekintettel azon körülményre, hogy újabban a vörösök nagyon erősen mozgolódnak – úgy Magyarországon, mint a vörös emigránsok Ausztria területén – Magyarország ellen. Kérlek az alábbi pontok figyelembe vételével nekem a kórházvonalok útján havonta kétszer kimerítő tájékoztatást küldeni:

Felső-Ausztriában, főleg Linzben és annak környékén levő gyárakban – pl. a Steyer fegyvergyárban – a munkásság hangulatáról, annak magatartásáról a kommunizmussal szemben. Ezen információkat légy szíves az ottani tiszti szervezetek, megbízható emberek és újságok alapján beszerezni a legnagyobb óvatossági rendszabályok mellett. Ha módodban áll, terjeszd ki megfigyeléseidet Salzburgra, továbbá Tirolra is, és jelentéseidet foglald össze a következő pontokban:

1. a katonaság kommunista alakulatai, annak szervezése és vezetője,
2. a gyári munkásság állásfoglalása a kommunizmussal szemben, esetleges kommunista alakulatai, annak ereje és fegyverkezése,
3. a gyári munkásság kommunista szervezői, vezetői,
4. a vidéki lakosság (földműves munkásság) hangulata, esetleges szervezkedései a kommunizmus ellen,
5. osztrák ellenforradalmi alakulatok: Frontkämpfer, Orka szervezete, összeállítása, vezetői.

Ezen információk megszerzése, továbbá az esetleges bizalmiak részére szükséges kiadásokra havonta, elszámolás ellenében 500–600 osztrák koronát bocsáthatok rendelkezésedre. Ezen kiadások elszámolását akként gondolom, hogy egyfelől felszámítod mindazon költségeket, amelyeket, amelyek rád hárulnak az által, hogy kávéházakba, összejövetelekre kell járnod, másfelől egy-egy fontosabb hír hozójának néhány 100 korona jutalmat a hír fontossága alapján juttathatsz.

100 HL Hdf.gy. Bécs 232/1919.

101 HL Hdf.gy. Stettin, vegyes jelentések, 1/19. o.

Ezen levelemre írásbeli válaszodat röviden; igen, megteszem, nagyon jó kilátások vannak stb. a levél vétele után azonnal küldd el. Jelentéseidet személyesen is elhozhatod, sőt ezt a módot tartanám a legalkalmasabbnak. Az útiköltséget természetesen felszámíthatod. E levél átvételét mindenesetre nyugtázd és postán küldd meg.”¹⁰²

Ez a levél, illetve a benne rejlő utasítás, amelyet küldője, a címzett „mindenkor igaz híve: Paul” írt alá, nem kevesebbre, mint más országok belügyeiről való illegális információszerzésre buzdította a címzettet, vagyis mint a dokumentum elhelyezéséből következtetni lehet, Gunde századost. Egy Nyugat-Ausztriára és Bajorországra kiterjedő információs hálózat kiépítésére és finanszírozására tett javaslatot a titokzatos Paul, aki nem lehetetlen, hogy az 1920 márciusi átszervezésével a bécsi magyar követség állományába került sajtó és nyilvántartási (értsd: hírszerző) csoport tagja volt. Ugyanis a Honvédelmi Minisztérium 1921. február 17-én kelt 142/31n.36.a. számú – tehát hivatalos iktatószámmal ellátott – rendeletében már utasította a külföldön működő fogadó állomásokat, hogy minden olyan baloldali szervezkedésről, amelyben magyarok is részt vesznek, vagy valamiképpen Magyarország ellen irányul, küldjenek havonta írásban, rendes szolgálati úton jelentést a 36. osztálynak. A „Paul” által kért jelentések, mint ahogy az az „előzékenyen mellékelt” válaszból is kiderül, kizárólag az osztrák és a bajor forradalmi és ellenforradalmi mozgalmakkal, azok egymással szembeni erőviszonyaival, fegyveres erejével, a hádseregre és a lakosságra gyakorolt befolyásával foglalkoztak. Figyelemre méltó az is, hogy Paul szerint a legjobb az lett volna, ha a jelentéseket személyesen neki adták volna át Bécsben.

A választ, amely a barátok közti levelezésben meglehetősen szokatlan alábbi mondattal kezdődött: „Folyó évi május hó 20-i rendeletére jelentem”, Paulnak címezték Bécsbe, és Gunde Géza kézírásával bizonyos „Ruprecht” írta alá. Ez a „Ruprecht” szöveggörnyezetében inkább fedőnévnek, mint régi barátok egymás közt használt becenévnek tűnik.

Valószínűnek látszik, hogy Ruszkay ezredes is hasonló feladatokat látott el a vezérkar megbízásából a hadifoglyok fogadása mellett Stettinben, mint ahogy az 1921 áprilisában a vezérkar nyilvántartó osztálya utasításai alapján Lengyelországba kiküldött öt új fogadó tiszt feladata sem csak a hazatérők istápolása volt.

*A magyar hadifoglyok hazahozatala Dél-Oroszországból.
Kísérletek a Dél-Oroszországban lévő magyar hadifoglyok hazaszállítására,
1919 szeptember–1920 március*

1919 őszén a magyar kormány lépéseket tett, hogy az angolok támogatását élvező Gyenyikin tábornok uralma alatt lévő fekete-tengeri kikötőkben gyülekező mintegy 1200–1500 főre becsült magyar hadifoglyot hazaszállíttassa.¹⁰³

E célból kapcsolatba léptek a Lloyd Triestino hajótársasággal, amely 1919. szeptember 30. óta hajójáratot tartott fenn Batumi és Trieszt közt. Hosszas tárgyalások után olyan megállapodás jött létre a felek közt, amely szerint a Magyar

102 HL Hdf.gy. Passau 104/1921.

103 OL Küm. K.73. 42. tétel, 51.076/1919. a. sz., 4069/1920.ikt. sz.

Hadügyminisztérium 48 000 lírát deponál a társaságnál, és ebből minden Batumból szállított magyar hadifogolyért 208, minden Konstantinápolyból hozott emberért 160 aranyfrankot fizet, ezen kívül napi 4 aranyfrankot az élelmezésért. A tervek szerint az első hazatérőket az október 30-án induló hajó hozta volna.¹⁰⁴

A Fekete-tenger kikötőiben levő magyar hadifoglyok felkutatására és hazaszállításának irányítására a Hadügyminisztérium Markovičs századost rendelte ki Batuminba. Nevezett el is jutott Konstantinápolyba, ahol az angolok feltartóztatták, s mivel továbbutazását nem engedélyezték, 1920. január 9-én visszatért Bécsbe. A bécsi magyar hadifogolyügyi összekötő tiszt jelentése szerint vele együtt jött vissza Plachetka osztrák és Csertő százados magyar megbízott is, akiknek feladata a Kaukázusban, illetve Turkesztánban élő hadifoglyok regisztrálása, összegyűjtése és fekete-tengeri kikötőkbe való irányítása lett volna, s akiknek továbbutazásához szintén nem járult hozzá a konstantinápolyi angol-francia parancsnokság. Kirchner Sándor ezredes a Hadügyminisztérium hadifogolyügyi osztályának vezetője az angol-francia hatóságok elzárkózásának okát abban látta, hogy „ez időben még minden magyar emberben bolsheviket láttak.”¹⁰⁵

Konstantinápolyból történő elutazása előtt Markovičs százados – állítólag francia kívánságra – az ott élő Spacholz Henrik személyében egy hadifogolyügyi meghatalmazottat nevezett ki, akinek a hadifoglyok érdekei védelmére és behajózására felhatalmazást adott. A Hadügyminisztérium azonban csak 1920 márciusában – amikor kiderült, hogy egyelőre más lehetőség nincs a Fekete-tenger környékén lévő magyarok védelmére és hazairányítására – ismerte el ezt a megbízást. Ekkor 105 000 francia frankot utaltak át Spacholz részére, akinek feladatává tették, hogy ebből az összegből a Konstantinápolyba érkező magyar hadifoglyokat a „szükséghez mérten” segélyezze, s hazaszállításukat a trieszti Lloydal kötött szerződés értelmében elősegítse. Ennek szellemében utasították, hogy „az akadálytalan hazaszállítás érdekében a hajótársaság konstantinápolyi vezérigynökségénél 50 000 francia frankot helyezzen letétbe.”¹⁰⁶

A trieszti magyar fogadó állomás felállítása és működése, 1920 június–1921 december

Amíg csak a Spacholz által egyenként vagy kisebb csoportokban küldött hazatérők érkeztek a Lloyd Triestino hajóival az Adria partjára, nem volt érdemes ott magyar fogadó állomást fenntartani.¹⁰⁷ A trieszti kikötőbe befutó magyarokat az ottani osztrák megbízott vette át, élelmezte és irányította tovább Ausztria felé.¹⁰⁸

104 OL Küm. K.73. 1. tárgyi dosszié: Jungerth Mihály jelentése a magyar hadifoglyok Batumból való hazaszállításáról a Lloydal kötött megállapodásról.

105 OL Küm. 66. tétel, 1058/1920., 2135/1920.; Kirchner Sándor: i. m. 64. o.

106 OL Küm. K.73. 66. tétel, 2135/1920.a.sz., 11 560/1920. és 23 500/1920. ikt. szám.

107 1919 márciusa és júniusa közt Milčenič Arrigó őrnagy személyében működött ugyan egy magyar megbízott Fiumében, a Hadügyi Népbizottságtól kapott feladata azonban még nem a tengeren érkező hadifoglyok fogadása, hanem az volt, hogy az olaszországi magyar hadifoglyok levelezése érdekében az olasz főparancsnokságnál intervenáljon „és készítse elő a hazatérő olasz hadifoglyok Fiumén át való szállításának ügyét.” Több, mint két hónapi kint tartózkodását a Hadügyi Népbizottság 55. osztálya egy, a Külügyi Népbizottságnak szóló átiratában így összegezte: „Az általa elért eredmény semmi, munkája meddő, csupán a kincstár megterhelést jelent.” Ezért 1919 júniusában a fumei kirendeltséget a Hadügyi Népbizottság megszüntette és Milčenič Arrigót hazarendelte. OL Küm. K.73. 59. tétel, 50.118/1920., 50.573/1920.

108 Dr. Uray Vilmos 1920. április 18-i bejegyzése a csóti leszerelő tábor 1. sz. eseménynaplójába. (HL Hdf.gy. Csót) OL Küm. K.73. 59. tétel, 23.403/1920.

Az 1920 tavaszán a Szibériában lévő hadifoglyok hazahozatala céljából kirendelt bizottság Vlagyivosztkba érkezése után azonban várható volt, hogy hazatérők nagyobb számban is érkeznek Triesztbe.¹⁰⁹

Az első nagyobb – 600 főnyi – szibériai hadifogolyszállítmány befutását 1920 június végére várták. A hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. június 14-i ülésén a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának képviselői bejelentették, hogy a honvédelmi miniszter 2587/hdf.a.-1920. számú rendelete értelmében fogadó bizottságot küldenek Triesztbe, amelynek tagjaiul Szelke Árpád sorhajóhadnagyot és Moran Rudolf századost jelölték ki. Ugyanakkor közölték, hogy a budapesti olasz misszió útján már felkérték az olasz kormányt a trieszti fogadó bizottság felállításához szükséges engedély megküldésére. Egyben kérték a Pénzügyminisztériumot, hogy a fogadó bizottság részére 5000 lírát deponáljon valamelyik trieszti bankban. Az értekezleten a Magyar Vöröskereszt Egylet és a hadifoglyok hozzátartozóinak képviselői szeretetadományokat (dohány, képes lapok), illetve élelmiszerek beszerzésére és az étkezés feljavításának céljaira 166 887 koronát ajánlottak fel a bizottságnak.¹¹⁰

A Triesztbe érkező hadifoglyok fogadására kirendelt bizottság 1920. június 21-én indult el a 31. számú kórházvonaton kijelölt helyére. A magyarországi ellenforradalmi rendszer ellen tiltakozó nemzetközi vasúti bojkott miatt azonban csak egy héttel később, június 30-án érkezett meg az adriai kikötővárosba.¹¹¹

A bizottság 1920. július 1-jén kezdte meg munkáját érintkezésbe lépve az összes tekintetbe jövő olasz katonai és polgári hatósággal, valamint az osztrák és csehszlovák fogadó bizottságokkal. A kapcsolatfelvétel során sikerül elintézni, hogy a szállítmányok beérkezésekor szükséges kenyérmennyiséget esetenként a trieszti katonai sütődében sütethessék meg, valamint azt, hogy a helyi rendőrség megígérje; a hazatérők közé befurakodni akaró agitátorokat távol tartja. A magyar hadifoglyok Triesztből való elszállításával kapcsolatban az újonnan felállított fogadó bizottság a következőket jelentette: „A magyar hadifoglyok továbbítását, kik kisebb csoportokban Konstantinápolyból, avagy a csehszlovák szállítmányokkal Szibériából úgyszólván naponta érkeztek, ezideig az itteni osztrák kirendeltség végezte, és az összes felmerült költségeket azonnal készpénzben fedezte. Ezek a költségek a következők: Trieszt–Tarvisio III. oszt. vonaljegy kb. 22 líra, egyszeri étellemezési segély 6 líra, s ha a hadifogoly az elutazásig a hajón nem maradhatna, úgy a hajótársasággal kötött szerződés értelmében, elhelyezés és étellemezés napi 9 líra. Az osztrákoktól a magyar hadifoglyok ügyeit átvéve, az általuk követett eljárást – utólagos jóváhagyás reményében – teljesen magunkévá tesszük. Természetesen ezen intézkedések és illetmények csakis kisebb, nem kórházvonatokkal hazaszállított csoportokra érvényesek.”¹¹²

109 A magyar hadifoglyok Szibériából való hazatelepítéséről lásd részletesebben: *Bonhardt Attila*: Magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából, HK 1985. 3. sz., 578–614. o.

110 HL Hdf.gy. MHMM. A-218., A-299.; OL Küm. K.73. 42. tétel, 16.655/1920.

111 HL Hdf.gy. MHMM. A-299

112 OL Küm. K.73. 59. tétel, 23.403/1920. Hogy a kisebb csoportok továbbításnál követett osztrák módszereket a magyar fogadó bizottság is átvette, bizonyítja Csósz Ferenc hazatérőnek a királyhídai fogadó állomás eseménynaplójába 1921 áprilisában tett bejegyzése: „Triesztben jelentkeztünk a magyar hadifoglyokat fogadó bizottságnál, ahol ebédet, vonatjegyet és két napra való étellemezési költség címén – a magyar kormány jóvoltából – 6 lírát kaptunk fejkenként.” HL Hdf.gy. Királyhida, 3. sz. eseménynapló.

Az olasz hatóságokkal kötött megállapodás kimondta, hogy a Triesztből való hazaszállítás költségeit a magyar kormánynak kell fedezni.¹¹³ Éppen ezért az Olasz Államvasutak megengedte, hogy nagyobb szállítmányok esetén a magyar kórházvonatok Triesztig jöjjenek, hogy a magyar visszatérők hazaszállítását a Trieszt–Tarvisio–Villach–Graz–Fehring–Szentgotthárd–Inota útvonalon ezekkel végezhesék.¹¹⁴ A kórházvonatok rendszeres étkezésen kívül cigarettával is ellátták a hazatérőket, sőt a hiányzó ruhaneműek pótlására – 1920 decemberéig – 500 köpenyt, 300 rend polgári ruhát és 200 készlet fehérneműt szállítottak Triesztbe.¹¹⁵

A különböző fogadó állomások eseménynaplóinak bejegyzései szerint 1920 novembere és 1921 novembere közt a 7 hajóval érkező szibériai hadifoglyok továbbítása Triesztből – a már nem magyarországi illetékességűek kiválogatása után – így történt.¹¹⁶

*A dél-oroszországi magyar hadifoglyok
a Dunán való hazaszállításának terve,
1920 április–1921 március*

1920 tavaszán, amikor az antant hatalmak már hozzájárultak, hogy magyar delegáció utazzék Szibériába az ottani magyar hadifoglyok hazahozatalának megszervezésére, a Fekete-tenger partján gyülekező sorstársaik szervezett tömeges hazaszállítására még nem történtek intézkedések.

1920 áprilisában Németország az osztrák hadifogolyügyi hivatalon keresztül javaslatot tett a volt Monarchia utódállamainak, hogy ottani hadifoglyaik hazaszállítása érdekében egy közös missziót küldjenek Dél-Oroszországba. A német elképzelés szerint a hazatérőket a Fekete-tengeren át a romániai Brailába vitték volna, ahonnan folyami hajókon a Dunán folytatták volna útjukat hazáig.¹¹⁷

Bár Gyenyikin Fekete-tenger melléki uralmának 1920 március–áprilisi megdöntése miatt a tervezett hadifogolymentő misszió dél-oroszországi kiküldésére nem kerülhetett sor – ugyanis a szovjet kormány nem járult hozzá, hogy területén idegen nemzetek ilyen jellegű bizottsági tevékenykedjenek – a Dunán folyó hazaszállítás gondolatát nem vették el.

Kirchner Sándor ezredes a Honvédelmi Minisztérium hadifogly osztályának vezetője a hadifoglyok hozzátartozóinak egyesületében 1920. október 6-án tartott beszédében arról tájékoztatta hallgatóit, hogy Nansen segítségével¹¹⁸ sikerült elérni, hogy az addig lezárt orosz-román határt a hazatérés előtt megnyissák, és

113 OL Küm. K.73. 59. tétel, 29.271/1920.

114 OL Küm. K.73. 59. tétel, 30.782/1920., HL HM 130.254/Eln.C.-1920., HL Hdf.gy. Királyhida 605/1920.

115 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié, a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult min. biz. 1921. augusztus 11-i ülésének jegyzőkönyve; HM 4759/36.a.-1920. dec. 9., HL Hdf.gy. Keleti pályudvari fogadó bizottság, szn.

116 *Ullig Ottó* őrnagy 1920. november 20-i, *Bredl Béla* százados. 1920. december 20-i és *Micknay Béla* százados 1921. január 8-i bejegyzései a szentgotthárdi fogadó állomás eseménynaplójába. (HL Hdf.gy. Szentgotthárd), valamint a Hadifogly-Újság tudósítása a „Pierre Benoit” nevű hajón érkezett hazatérők trieszti fogadásáról és utazásáról a magyar határig. A Pierre Benoit útjelentése, *Hadifogly-Újság* 3. évf., 18. sz. 1921. szeptember 25.

117 OL Küm. K.73. 13. tétel, 31/J.

118 *Nansennek* az oroszországi hadifoglyok hazaszállításában játszott szerepéről l. bővebben a 8. számú jegyzetet.

hogy a tervezett dunai hazaszállítás előtt „a Duna vonalak megnyitása elvileg szintén megengedettett.”¹¹⁹

Pár nap múlva, október 16-án a Honvédelmi Minisztérium 36/a. osztálya átiratban fordult a Külügyminisztériumhoz, amelyben azt kérte, hogy „... a Dél-Oroszországból hazaszállítandó hadifoglyok számára a Duna-út megnyitása iránt a szükséges lépéseket megtenni szíveskedjék”. Mivel a Dunán való hazaszállítás megindítására előreláthatólag várni kellett, egyidejűleg utasította konstantinápolyi megbízottját, Spacholz Henriket, hogy a már hónapok óta Odesszában várakozó magyar hadifoglyokat vitesse Konstantinápolyba, és onnan saját hatáskörén belül gondoskodjék Triesztbe juttatásukról.¹²⁰

1920 decemberében Spacholz azzal a javaslattal fordult magyarországi megbízóihoz, hogy a hadifoglyok hazaszállítását Novorosszijszk, Odessza és Rosztov kikötőkből továbbra is Konstantinápolyon és Trieszten keresztül végezzék. Ebben az értelemben foglalt állást a kérdésben az osztrák hadifogolyügyi hivatal is. Magyar részről ezt az elgondolást „mint bizonytalan, sőt kétes, hosszadalmas és sokkal drágább” megoldást elvetették. „A Külügyminisztérium hadifogoly osztálya – mint írták 1920. december 31-én – csakis a Dunán való szállítást pártolja, mert rövidebb és biztonságosabb. A vörös veszedelem miatt onnan (t. i. Dél-Oroszországból) jövő foglyokat Anglia aligha fogja Konstantinápolyba beengedni. Az oroszok Brailáig hozzák őket, onnan meg mi hajón tovább. A zavartalan dunai forgalmat kijárná a Külügyminisztérium. Romániával már tárgyal. Minthogy a terv megvalósulása csak tavaszra várható, addigra a hajózási nehézségek is elmúlnak majd” – hangzott a magyar vélemény a dél-oroszországi hadifoglyok hazatelepítésével kapcsolatban. Ennek megfelelően a hadifoglyok ügyeinek intézésére alakult miniszteri bizottság 1920. december 31-i ülésén a következő határozat született: „Nansen felkérendő, irányítsa (a szovjet kormánnyal folyó – B. A.) ez irányú tárgyalásokat úgy, hogy a Duna vétessek igénybe. Ha ez lehetetlen, úgy Spacholz javallatához hozzájárulunk, de a költségeket Nansen viselje.”¹²¹

Míg Nansen megbízottai a szovjet kormánnyal tárgyaltak, Magyarországon tovább szövögették a dunai szállítással kapcsolatos elképzeléseket. A Dunán való hazatérés megindulása esetén Brailába – de ha az lehetséges – a behajózó orosz kikötőbe is szerettek volna magyar fogadó tiszteket küldeni. Mivel kórházhajók nem voltak és a betegszállító hajók felszerelését a nagy költségek miatt nem vállalták, magyar részről egy uszály erre a célra való átalakításával kívánták a szükséges szállítóeszközt megteremteni. A katonai hajózási szállításvezetőség szerint „ezen 250–300 fő, egy kisebb, vontatásra is alkalmas személyhajóval együtt, mindkettőn 350 ember volna elhozható a Braila–Paks útvonalon 6 nap alatt”. Paksnál egy fertőtlenítő- és fürdőhajó várta volna a hazatérőket, akiket a fürdés után vonaton szállítottak volna a csóti leszerelő táborba.

1921 márciusára azonban a dunai szállításhoz fűzött reményeket a költségvetési számítások halomra döntötték. Mint kiderült, bérelt folyami hajókon az utazási költség elérné a fejenkénti 100–120 svájci frankot, azaz a 7–9 ezer koronát. Ráadásul az élelmezésről és a szénről a magyar államnak kellett volna

119 HL Hdf.gy. MHMM. A-756/1920.

120 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 33.971/1920. ikt. sz.

121 HL Hdf.gy. MHMM. A-32/1921., OL Küm. k.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 35.125/1920. ikt. sz.

gondoskodnia. Nem lett volna sokkal gazdaságosabb az átalakított uszály használata sem, mivel az átépítési költségek 1 millió korona körül mozogtak volna, és ehhez járultak volna az élelmezéssel és a vontatógőzös bérletével járó kiadások. Ezzel szemben a Konstantinápoly és Trieszt közötti út egy főre számítva, élelmezéssel együtt „csak” 172 francia frankba, azaz 5200 koronába került, amelyhez ha hozzáadták azt a 750 koronát, amit a Trieszt és Csót közti vasúti utazás emésztett fel személyenként, akkor is olcsóbb volt, mint a két előbbi lehetőség. A fentiek alapján az 1921. március 11-én tartott miniszteri értekezlet úgy döntött, hogy a „dunai úttól valószínűleg el kell tekinteni.”¹²²

Miután a miniszteri bizottság belátta, hogy a saját erejéből nem tudja a fekete-tengeri kikötőkben lévő magyarokat hazahozatni, – a stockholmi magyar követ útján – a szovjet hatóságokkal a dél-oroszországi hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaló Nansen segítségét kérte. Válaszában Nansen közölte, hogy a dunai úttól az élelmezési költségeket nagyon megnövelő hosszú szállítási idő miatt el kellett állni, s ezért a tárgyalásokon valamelyik fekete-tengeri kikötő – Konstantinápoly–Trieszt útvonalat fogja szorgalmazni. Egyben biztosította a követet, hogy a Dél-Oroszországban tartózkodó, mintegy 5000 magyar hazaszállítását a magyar kormány részére kiutalt 200 000 fontos népszövetségi kölcsönből¹²³ fogja fedezni.¹²⁴

A magyar hadifoglyok hazaszállítása a Novorosszijszk–Trieszt útvonalon

1921 tavaszán¹²⁵ Nansen megállapodást kötött a szovjet hatóságokkal, hogy a Fekete-tenger környékén tartózkodó különböző nemzetiségű hadifoglyokat Novorosszijszkba koncentrálják, ahonnan a Nemzetközi Vöröskereszt által bérelt hajókon szállítják őket tovább Triesztbe.

A várakozási idő alatt a hazatérők Novorosszijszkban orvosi vizsgálaton és fertőtlenítesen estek keresztül. Akinek pedig nem volt megfelelő ruházata, az a Nemzetközi Vöröskeresztől használt katonaruhát kapott ott.¹²⁶

Szelke Árpád, a trieszti magyar fogadó bizottság vezetője egy 1921. április 22-i jelentésében tett először említést az új népszövetségi járatnak a közeljövőben történő megindításáról.¹²⁷ Május 7-én már azt közölte, hogy az első novorosszijszki szállítmány valószínűleg már a hónap végén befut. Ugyanakkor szemére vetette előljáróinak, hogy az új járatra vonatkozólag Budapestről még semmilyen utasítást nem kapott, „holott az osztrák, cseh, német és szerb képviselőket kormányaik értesítették, hogy kb. 15 szállítmány fog Dél-Oroszországból Triesztbe érkezni őszig. „Annak ellenére, hogy a szállítmányok nemzetiségi összetételét egyelőre nem ismerte, Szelke sorhajóhadnagy kérte, hogy egy kórházvonalat Triesztben, egy

122 Uo.

123 A Magyarországnak – hadifoglyai hazaszállítására – nyújtott népszövetségi kölcsönről l. bővebben a 8. számú jegyzetet.

124 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.0244/1920.a.sz. 35.125., 35.971/1920. és 65.176/1921. ikt. szám.

125 A megállapodás pontos dátuma és szövege nem volt fellelhető az általam kutatt dokumentumok között.

126 Illa Gábor visszaemlékezése (a volt Párttörténeti Archivum 867.f. 1/1-2.)

127 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 59.111/1921. ikt. szám.

pedig Villach állomásozzék, mert – véleménye szerint – a hajók gyors beérkezése folytán a kórházvonatok Budapestről való leküldése nagy idővesztéssel járna.” Kérte továbbá a kórházvonatokat – friss hús kivételével – élelmiszerekkel bőven ellátni, mivel ezek – elképzelése szerint – kisebb csoportok érkezése esetén élelmező állomásként szolgáltak volna.¹²⁸

Miután május 7-i jelentésére nem kapott Budapestről érdemi választ, Szelke Árpád május 28-án ismételten sürgette a novorosszijszki szállítmányok fogadására vonatkozó pontos utasításokat, mert – mint írta – „az itteni képviseltekhez érkezett hírek szerint kb. 10–15 ezer hadifogoly fog érkezni, amivel a trieszti fogadó állomásra olyan fontos feladatok fognak hárulni mint:

1. a kommunista propaganda elhárítása,
2. a bolsevista agitátorok kiszűrése,
3. a hazatérőket meggyőzni a Magyarországról terjesztett „rémhírek” hamis voltáról,
4. a megszállott területekre valókat felvilágosítani és meggyőzni, hogy eddigi lakóhelyükre térjenek vissza és maradjanak jó magyar hazafiak.”¹²⁹

Mielőtt a kért utasítások és az ismételten sürgetett kórházvonatok megérkeztek volna, befutott a trieszti kikötőbe a hadifoglyok első novorosszijszki csoportját hozó hajó, amelyről Szelke Árpád így számolt be: „F. hó (június – B. A.) 13-án minden előzetes bejelentés nélkül a „Wiegbert” német gőzös 1460 hadifogollyal (köztük 328 magyarral) a fedélzetén megérkezett...

...A hajón levő foglyok közt teljes fejtelenség uralkodott. A Nemzetközi Vöröskereszt küldöttei a hadifoglyokat minden nemzetiségi különbség nélkül helyezték el Novorosszijszkban, és a 9 napi út alatt sem vettek időt maguknak, hogy némileg organizáljanak. Egy névjegyzék volt csak, amelyen mint magyar 447 (név) szerepelt, akiknek útiköltségét Magyarország számlájára akarták írni..., ha energikus közbelépésemmel – magyarázat, névjegyzék-javítások stb. után – be nem bizonyítom, hogy Csonka-Magyarország csakis az oda visszatérők útiköltségeinek egykori megtérítését vállalhatja magára. Ez alkalommal 309 személy átvételét igazoltam. Miután a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja számadásaiba betekintést nyertem, meggyőződtem arról, hogy a hazai valutákba átszámított igen magas szállítási költségeket, ha hosszabb időre is, de csak hitelezik, s végül – talán sok év elteltével – elő fogják terjeszteni.

Miután Novorosszijszkban a magyarok kellő felvilágosítás nélkül mind magyaroknak (értsd: Magyarországra – B. A.) jelentkeztek, csak itt, Triesztben világosíthattam fel és osztályozhattam őket, s állíthattam fel a csonka-magyarországiak névjegyzékét, melyet fogadó naplómba bevezettek, és így ez képezi majd a számlák felülvizsgálásának alapját, ami által a trieszti bizottság működése pénzügyi szempontból fontossággal bír.

... a Wiegbert-szállítmány elintézése, az összes eddigi szállítmány nehézségeit felülmúlta. Tiszt nem volt köztük, s bár magyaroknak vallották magukat – általában

128 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 52.565/1921. ikt. szám.

129 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. 52.235/1921. ikt. szám.

a kommunista eszmék behatása alatt állottak,¹³⁰ s csak látva érdekükben kifejtett munkámat, teljesítették ellenvetés nélkül a parancsaimat – a névjegyzéket alig lehetett összeállítani, s csak a már kocsihoz beszállított embereket tudtam szakaszonként beosztani és szakaszparancsnokokat kinevezni.

A vonatrendelést, élelmezést (½ kenyér, ½ kétszersült, 2 húskonzerv), s a többi hivatalos tevékenységet a többi nemzetiség képviselőivel közösen végeztem. A közös különvonat 14-én indult Tarvisó felé. A továbbítás miatt a villachi vasúti igazgatóságnak és a villach-warmbadi osztrák hadifogoly elosztó tábornak is táviratoztam, utóbbit felkérve egyszersmind a további élelmezésre.¹³¹

Jelentésének végén a trieszti magyar fogadó állomás parancsnoka kérte a novorosszijszki szállítmányokra vonatkozó megállapodás szövegét, hogy a szállítási költségek megállapításánál ennek ismeretében képviselhesse a magyar érdekeket. Végül megint megismételte a kórházvonatok kérését hangsúlyozva, hogy a „Wiegbert” július 10. körül ismét Triesztben lesz, azonkívül Spacholz június 18-ra Batumiból is egy nagyobb szállítmány indulását jelezte.

A magyar kormány érdeklődésére 1921 júliusában megérkezett Nansen a dél-oroszországi hazaszállítás lebonyolításával kapcsolatos válasza, amely így hangzott: „A fekete-tengeri akció a Keleti-tengeren való hazaszállítás folytatásának lesz tekintve, s ezért az elszámolásra vonatkozó új megállapodások nem tartanak szükségesnek. A Fekete-tengeren tartózkodó hajó (t. i. a „Wiegbert”) ezelőtt a Keleti-tengeren teljesített szolgálatot, és azon hajók közé tartozik, amelyek a Népszövetség közbenjárása folytán tétettek szabaddá. A fekete-tengeri szállítás költségei ugyanazon módon lesznek elszámolva mint eddig, a Nansen által Párizsban folyósított pénzüsszegek felhasználásával. (A népszövetségi kölcsönről van szó – B. A.) Dél-Oroszországban még kb. 6–8000 hadifogoly tartózkodik, akik a nyár folyamán a Wiegbert nevű gőzessel Triesztbe fognak hozatni. Gondoskodva lesz arról, hogy a m. kir. Kormány a gőzösnek Triesztbe érkezéséről idejekorán értesíttessék a magyar állampolgárságú foglyok számának egyidejű közlése mellett.

A szükséges szállítási eszközöket a Nemzetközi Vöröskereszt ottani (t. i. trieszti) megbízottjának felügyelete alatt történt kihajózás után a (magyar) kormány bocsátja rendelkezésre.”¹³²

A Nansen által irányított dél-oroszországi hazatérés megindultával az e tárgyban magyar részről hozott korábbi intézkedések feleslegessé váltak. Ennek alapján a

130 *Szelke Árpádnak* ezt a megállapítását erősíti meg *Kirchner Sándor* ezredes 1921. október 17–19-i csóti szemleútjáról készült összefoglaló jelentése. Ebben felhívta az elhárító szervek figyelmét, hogy Szovjet-Oroszországból egyre nagyobb számban érkeznek haza kommunista agitátorok, akiknek célja a kommunista párt újrászervezése Magyarországon. „... Ezzel kapcsolatos – szól a jelentés –, hogy Szibéria belsejéből az ottani kommunista egyének ... nagy számban érkeznek haza. Feltűnő azonban, hogy nem a rendes úton Stettinen, hanem a Fekete-tengeren keresztül. ... Azokat az agitátorokat és volt tiszteteket is Novorosszijszkon keresztül irányítják, akik exponáltabb állásokat töltöttek be, mert úgy vélik, hogy a tengeri szállítmányok a csóti táborban nem esnek olyan szigorú ellenőrzés alá mint a szárazföldiek. HL Vezérkar Főnöke 38.135/vk.f.2.-1921.

Ezt támasztja alá Krizsák István volt internacionalista századparancsnok, a moszkvai magyar pártbizottság munkatársa, aki visszaemlékezésében arról számol be, hogy hazaküldésekor több társával Moszkvából Novorosszijszka irányították, mert a rendes szállítmánnyal ismert voltuk miatt nem mehettek veszélytelenül. Novorosszijszka elvettek tőlük minden igazolványt, és hat hétre bekerültek a hadifogolytáborba, hogy az ottani hadifoglyok megszokják őket, hogy ha otthon kikérdezik, azt mondják, hogy együtt voltak velük a lágerben. (Krizsák István visszaemlékezése, volt Párttörténeti Archívum 867.f. 1/k-309.)

131 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 59.111/1921. ikt. szám.

132 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 64.709/1921. ikt. szám.

hadifoglyok ügyeivel foglalkozó miniszteri bizottság 1921. július 8-i ülésén döntést hozott, hogy:

- a) Spacholz Henrik megbízatását visszavonja,
- b) a Konstantinápolyban tartózkodó magyar hazatérők érdekeinek képviselésével az ott élő Lázár Alfréd irodatanácsost bízta meg,
- c) a Külügyminisztérium útján felkéri Nansent, hogy a Konstantinápolyban megálló hajóira vegye fel az esetleg ott lévő magyar hazatérőket,
- d) a Honvédelmi Minisztérium mondja fel a Lloyd Triestinóval fennálló szerződést.¹³³

Ugyanakkor döntés született arról, hogy a hajók jelzett érkezésének idejére kórházvonatokat kell Triesztbe kirendelni. Ezzel kapcsolatban a miniszteri bizottság augusztus 11-i ülésén a következő beszámoló hangzott el: „A Triesztből jövő nagyobb szállítmányok kivétel nélkül saját kórházvonataink hozzák, melyek konyhája rendszeres étkezéssel, cigarettával stb. látja el a hazatérőket, tehát üdítésük Villachban felesleges. Azonban azon kisebb szállítmányok esetére, amelyek nem saját vonatainkon jönnek, s így a villachi üdítésre rászorulnak, kívánatos volna bizonyos összeget átutalni (t. i. a villachi osztrák hadifogoly elosztó tábornak – B. A.).”¹³⁴

*A dél-oroszországi hazatérés befejezése
és a trieszti magyar hadifogoly-fogadó bizottság feloszlata,
1922 január–1922 június*

Az előzetes várakozásokkal ellentétben nem hogy 1921 nyarán, de még az év végére sem sikerült a Dél-Oroszországban tartózkodó hadifoglyokat maradéktalanul hazaszállítani. Sőt Szelke Árpád egy 1922 januári jelentése szerint több ezer újabb hadifogoly összegyűjtésének miatt a már felszámolás alatt lévő novorosszijszki tábornak újra felállították.¹³⁵

Ennek megfelelően a trieszti fogadó bizottság működését a Honvédelmi Minisztérium 1922. február 28-ig meghosszabbította. Majd március 1-jén beérkezett 110/36.-1922. számú parancsával utasítást adott a felszámolás megkezdésére.¹³⁶

Szelke sorhajóhadnagy a bizottság felszámolási munkálatait 1922. május 31-re fejezte be, amikor is a hadifoglyokkal kapcsolatos további ügyek intézését átadta a trieszti konzulátus szolgálatába lépett helyettesének, Moran Rudolfnak. Ő maga pedig a fogadóbizottság 1920. július 1. és 1922. május 31. közötti működése alatt a Trieszten átvonuló hadifoglyokról felfektetett nyilvántartásokkal és a fogadó állomás irattárával együtt Budapestre utazott, ahol a fenti okmányokat átadta a Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának.¹³⁷

133 OL Küm. K.73. 3. tárgyi dosszié a min. biz. a hdf. ügyeinek intézésére 1921. július 8-i ülésének jegyzőkönyve.

134 OL Küm. K.73. uio. 1921. augusztus 11-i ülés jegyzőkönyve.

135 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 35.778/1922. ikt. szám.

136 OL Küm. K.73. 42. tétel, 28.024/1920.a.sz. és 55.955/1922. ikt. szám.

137 OL Küm. K.73. 67. tétel, 73-751/1922. 1922. július 1-jétől a trieszt felől jövő hazatérők igazolványait már a trieszti magyar konzulátus állította ki. HL Hdf.gy. Hegyeshalom, névjegyzék 4663/1922.

Mivel a dokumentumok a 36. osztály irattárával együtt elvesztek, nem állapítható meg pontosan, hogy a Szibériából érkezett 8315 magyar honos hazatérőn¹³⁸ kívül hány embert fogadott a trieszti bizottság. Kirchner Sándor adatai szerint a Novorosszijszk–Trieszt útvonalon „összesen 6 hajójáráttal 1475 csonka-magyarországi illetőségű hadifogoly tért haza.¹³⁹ Az egyenként és kisebb csoportokban érkezőkre nézve pedig csak olyan adatokra szorítkozunk, mint az ezeknek Triesztben kiadott, utazásra jogosító igazolványok sorszáma. Az egyik ilyen utolsó – a hegyeshalmi fogadó bizottság iratai közt fenn maradt – igazolvány, amelyet Szelke Árpád 1922. március 2-án állított ki, a 3135. sorszámot viseli.¹⁴⁰

Az előbbieket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a trieszti fogadó állomás csaknem kétéves fennállása alatt hozzávetőlegesen 13 000 különböző irányból jövő hazatérőt fogadott és indított tovább Magyarország felé.

138 Dell'Adami Géza–Saáry Jenő: Megváltás Szibériából. Bp., 1925. 178. o.

139 Kirchner Sándor: i. m. 194. o.

140 HL Hdf.gy. Hegyeshalom, névjegyzék 4632/1922.

Attila Bonhard

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR
AFTER THE GREAT WAR

The Organized Return of Hungarian Prisoners of War
from Soviet Russia, 1921-1922

Summary

According to the Soviet-Hungarian cartel of Copenhagen of May 1920 the Hungarian prisoners of war having been lived on the European territories of Russia were concentrated to the Baltic Sea from where on ships rented by the International Red Cross they were transported to the harbour of Stettin, Germany. The first part of the study deals with the activity of the P. O. W. Exchange Committees in Stettin, Passau and Vienna, treats their propaganda-work and their observation-activity concerning persons liable to suspicion of being communists.

The second part deals with the evacuation of Hungarian P. O. W.-s from the Russian harbours of the Black Sea. The ships of the International Red Cross transported them from Noworossiysk to Trieste where they were waited by a Hungarian committee which directed them to Hungary through Italy and Austria.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS
APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Le rapatriement organisé des prisonniers de guerre hongrois
de Russie-Soviétique, 1920-1922

Résumé

Par suite de l'accord de Copenhague sur l'échange des prisonniers de guerre, conclu en mai de 1920 entre la Russie-Soviétique et la Hongrie, les prisonniers de guerre hongrois, vivant sur les territoires européens de la Russie, ont été concentrés au bord de la Mer Baltique, d'où, sur des bateaux, loués par la Croix Rouge Internationale, ils ont été transportés en Allemagne, au port de Stettin. La première partie de l'essai expose le travail des comités hongrois de réception des prisonniers de guerre à Stettin, à Passau et à Vienne. Il traite également l'activité de propagande des comités de réception et la surveillance des personnes rentrant de Russie-Soviétique soupçonnées d'être communistes.

La deuxième partie s'occupe de l'évacuation des prisonniers militaires hongrois se groupant aux ports russes de la Mer Noire: les anciens prisonniers militaires ont été transportés de Novorossisk à Trieste, sur les bateaux de la Croix Rouge Internationale. Ici, les Hongrois qui rentraient, ont été reçus par un comité de réception hongrois, pour les diriger vers la Hongrie, via l'Italie et l'Autriche.

ATTILA BONHARDT

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

Die organisierte Rückführung der ungarischen Kriegsgefangenen
aus dem Sowjetrußland, 1920–1922

Resümee

Im Sinne der Vereinbarung zwischen dem Sowjetrußland und Ungarn über den Austausch der Kriegsgefangenen, die im Mai 1920 in Kopenhagen getroffen worden war, wurden die ungarischen Kriegsgefangenen aus den europäischen Gebieten Rußlands an der Küste der Ostsee konzentriert und von dort mit Schiffen, die vom Internationalen Roten Kreuz gemietet wurden, in den deutschen Hafen Stettin überführt. Im ersten Teil des Aufsatzes wird die Tätigkeit der ungarischen Empfangskomitees in Stettin, Passau und Wien beschrieben, wobei auch auf die Propagandatätigkeit dieser Komitees sowie auf die Überwachung der aus dem Sowjetrußland heimkehrenden, der Verbreitung kommunistischer Ideen verdächtigten Personen eingegangen wird.

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird die Evakuierung der in den russischen Häfen am Schwarzen Meer versammelten ungarischen Kriegsgefangenen behandelt. Die einstigen Kriegsgefangenen wurden mit den Schiffen der Internationalen Roten Kreuzes aus Noworossiysk nach Triest befördert. Dort wurden die Heimkehrenden ungarischer Staatsbürgerschaft von einem ungarischen Empfangskomitee über Italien und Österreich nach Ungarn zurückgeführt.

АТТИЛА БОНХАРДТ

ТРАНСПОРТИРОВКА ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ НА РОДИНУ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Организованное возвращение на родину венгерских военнопленных
из Советской России 1920-1922 гг.

Резюме

В соответствии с советско-венгерским соглашением об обмене военнопленных, заключенным в мае 1920 года в г. Копенгагене, венгерских военнопленных, проживавших на европейской территории России, концентрировали на берегу Балтийского моря, откуда они на кораблях, зафрахтованных Международным Красным Крестом, были транспортированы в германский порт Штеттин. В первой части статьи рассматривается работа венгерских комитетов по делам военнопленных, командированных в Штеттин, Вена и Пассау. В статье рассказывается о пропагандистской деятельности, проводимой комитетами приемки военнопленных, и о наблюдении возвращавшихся из Советской России военнопленных, подозреваемых в принадлежности к коммунистическому движению.

Вторая часть статьи посвящена эвакуации венгерских военнопленных, которых собирали в черноморских портах России; на судах Международного Красного Креста бывших военнопленных перевозили из Новороссийска в Триест. Здесь Венгерская Приемная Комиссия по делам военнопленных принимала венгерских бывших военнопленных и через Италию и Астрию направляла их в Венгрию.